

MARULIĆEV PRIJEVOD *HRVATSKE KRONIKE* I OVO IZDANJE

1. UVODNE NAPOMENE

Kratak prozni sastav *Regum Delmatie atque Croatie gesta*, nastao 1510, prijevod je tzv. hrvatske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina* ili *Hrvatske kronike*. Radi se ujedno o jedinom Marulićevu proznom prijevodu s hrvatskog na latinski, kao i o jedinom njegovu tekstu s tematikom iz nacionalne povijesti. Djelo je bilo vrlo cijenjeno: devet potpunih prijepisa i jedan djelomični čine ga najčešće prepisivanim Marulićevim radom, a tijekom gotovo stoljeća i pol smatrano je jednim od temeljnih narativnih izvora hrvatske historiografije. Polovicom 17. st. podatke *Regum gesta* podvrgnuo je kritici Ivan Lučić, radeći na slično naslovljenu djelu *De regno Croatiae et Dalmatiae libri sex*.¹ No i nakon odlučne Lučićeve kritike *Regum gesta* su zadržala određenu važnost, možda najviše kao predmet povjesničarskih prijepora te – pričom o Zvonimirovoj kletvi – u popularnoj hrvatskoj predodžbi o vlastitoj povijesti.²

U okviru *Opera omnia* Marka Marulića *Regum gesta* nas ne zanimaju ni kao povjesnica, ni kao legenda, ni kao historiografski problem, već kao

¹ Ivan Lučić, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelaedami 1666.

² Za popularnost *Ljetopisa* osobito je zaslužan fra Andrija Kačić Miošić; usp. Ferdo Šišić (ur.), Mauro Orbini, Marko Marulić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd – Zagreb 1928, str. 61, bilj. 35. Utjecajnost priče o Zvonimirovoj kletvi, kojoj su *Regum gesta* glavni izvor, ističe npr. Radoslav Katičić, »Toma Arhiđakon i njegovo djelo«, u Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana. Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Split 2003, str. 329-440.

Marulićev rad. To znači da smo, priređujući kritičko izdanje i prijevod, pokušali uspostaviti i protumačiti tekst koji je 1510. izašao ispod Marulićeva pera.

Svrha je pak ovog uvoda ukratko predstaviti sam predložak *Regum gesta*, okolnosti i kontekst nastanka Marulićeva prijevoda, potom prilično zamršenu povijest prijenosa i recepcije, kao i Marulićeve najuočljivije stilističke i prevodilačke postupke. Na koncu ćemo skicirati mjesto ovog spisa u cjelini piščeva opusa i iznijeti načela po kojima je priređeno kritičko izdanje.

2. HRVATSKA KRONIKA

Ljetopis popa Dukljanina ili *Barski rodoslov*, latinski nazivan *Libellus Gothorum, Sclavorum regnum*, odnosno *Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum*, te *Gesta regum Sclavorum*, srednjovjekovna je povjesnica južnih Slavena (tekst izjednačava Slavene i Gote). Oblikovana je u rodoslovlje vladara i pripovijeda o vremenu od gotskog osvajanja Panonije i Dalmacije početkom 5. st. do kralja Radoslava (sredina 12. st.).

Brojni su aspekti *Ljetopisa* nejasni: autorstvo, datiranje, jezik izvornika, cjelovitost i kompozicija, predaja, ubiciranje događaja, osoba i toponima. Dosad je o njima iznesen niz historiografskih hipoteza. Svakako se radi o djelu srednjovjekovne književnosti, »okasnjelom primjeru povijesti naroda (*historia gentium* ili *origo gentis*) kojim su [kasnoantički i srednjovjekovni] povjesničari [...] legitimirali novodošle skupine u subrimskom svijetu«.³

Glavna verzija *Ljetopisa* sačuvana je na latinskom⁴ te u (slobodnom) talijanskom prijevodu dubrovačkog povjesničara Mavra Orbinija († 1611), kao dio njegova *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni* (Pesaro 1601). Postoji, međutim, i djelomično podudarna – opsegom kraća, ali ispriporijevanim vremenskim rasponom duža (počinje 538, a završava 1079, te bilježi ukupno 27 kraljeva Dalmacije i Hrvatske) – verzija

³ N[enad] I[vić], »Pop Dukljanin«, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb 2000, str. 589.

⁴ Najnovije izdanje sa srpskim prijevodom i komentarom: *Gesta regum Sclavorum*, priredila i prevela Dragana Kunčer; urednik Tibor Živković, Beograd 2009. (Istorijski institut. Izvori za srpsku kulturu knj. 7, Latinski izvori knj. 1).

na hrvatskom, zvana *Hrvatska kronika* ili *Hrvatska redakcija*, najvjerojatnije prevedena s latinskog.⁵ Prema jednima, *Hrvatska kronika* (odnosno inačica *Ljetopisa* koja je bila predložak za prijevod) nastala je u 14. st.; prema drugima, čak i prije one opsežnije latinske verzije.⁶

Primjerak te *Hrvatske redakcije* našao je oko 1500. u makarskom primorju Splićanin Dmine Papalić; po njegovoj molbi tekst je 1510. na latinski preveo Marko Marulić. Hrvatski je izvornik sačuvan, ali u nešto kasnijoj inačici: 7. listopada 1546. u Omišu prepisao ga je svećenik Jerolim Kaletić.⁷

2.1. Okolnosti nalaza

O Papalićevu nalazu izvještava bilješka na kraju Kaletićeva prijepisa:

Gospodin Dmine Papalić najde ovoj pismo u Krajini u Marković, u jedne knjige stare, pisane hrvackim pismom, i ispisa rečeni Dmine rič po rič. A ja Jerolim Kaletić ovoj pripisah iz rečenih knjig na tisuća i petsat i četrdeset i šest, na sedam dan otubra miseca u Omišu. Bogu hvala.

»Krajinu« je kao Makarsko primorje u susjedstvu Poljica na osnovi arhivskih dokumenata prepoznao povjesničar Ivan Črnčić.⁸

Beogradski kodeks *Regum gesta* (ovdje označen siglom B, v. dolje 5.1) bilježi na početku nešto vrlo slično. »Krajinu« zamjenjuje Poljicima, dodaje točan datum Papalićeva nalaza i Dmininu filijaciju te bilježi drugu varijantu patricijeva imena:

[Historia] Quam Dimneta filius Nicolai Papalich in Polijca in domo Marcouich caractere, ac lingua Illyrica in libro quodam peruetusto

⁵ Usp. *Gesta*, str. IX.

⁶ Usp. Mladen Ančić, »Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (Vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina)«, *Zgodovinski časopis* 44 (1990), 4, str. 521-546 (= *Zvonimir kralj Hrvatski*, ur. Neven Budak, Zagreb 1997, str. 273-304).

⁷ Prijepis je u prvoj polovici 17. st. došao u ruke Ivana Lučića, koji ga je darovao Vatikanskoj biblioteci.

⁸ Pop Dukljanin, Ivan Črnčić, *Popa Dukljanina letopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku po prepisu popa Jerolima Kaletića / razsudjeno dao na svjetlo Ivan Črnčić*, Kraljevica 1874. Črnčićev je »Pripomenak« pretiskan u Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 257-285, odakle ga citiramo.

scriptam anno Domini 1500, die 22 Octobris reperit: Marcus uero Marulus Spalatensis Latinam reddidit.

[Povijest...] Koju je Dimneta, sin Nikole Papalića, našao dne 22. listopada 1500. u Poljicima, u kući Markovića, zapisanu slovom i jezikom ilirskim, u nekoj prastaroj knjizi, a Marko je Marulić Splićanin preveo na latinski.

Potvrđeno je da je knez Krajine kraj Poljica u razdoblju 1485-1500. bio Juraj Marković od plemena Kačića; znamo da je Dmine Papalić u Poljicima boravio krajem 1500. i početkom 1501. u svojevrsnoj političkoj misiji po nalogu mletačkoga splitskog kneza Petra Trevisana.⁹ Papalići su porijeklom iz Poljica, i s tim su krajem zadržali jake veze.¹⁰

Valja još napomenuti da je Kaletićev prijepis latinični. »Hrvacko pismo«, *character Illyricus*, kojim je Papalić prepisao »knjige stare« po jednim je glagoljica; po drugima, radi se o ćirilici (bosančici), raširenijoj u području oko Splita, pa i u Poljicima i Krajini.¹¹

3. DMINE PAPALIĆ I *REGVM GESTA*

Istraživače *Ljetopisa popa Dukljanina* Dmine Papalić nije osobito zanimao, osim kao veza s makarskom Krajinom. No radi se o članu važne splitske plemićke obitelji i jednom od »uglednih, ali manje učenih« Marulićevih prijatelja:

uiri probi ac honorati, minus tamen docti, in numero quorum fuaerunt Dominicus et Hieronymus Papales¹²

valjani i poštovani, no ipak manje ućeni ljudi, meću koje su se ubrajali Dmine i Jerolim Papalić

⁹ Usp. Črnčić, nav. dj. (u bilj. 8), u pretisku Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 260.

¹⁰ O Papalićima v. Duško Kečkemet, »Poljićki Papalići i njihov doprinos gradu Splitu«, *Poljićki zbornik* 3, Split 1978, str. 169-192.

¹¹ Složenom argumentacijom temeljenom na grešci u brojčanom zapisu godine smrti kralja Zvonimira, Aleksandar Virag dokazivao je 1891. da je *Hrvatska kronika* bila zapisana prvo na glagoljici, a potom prepisana ćirilicom (Ivan Mužić, *Hrvatska kronika: 547.-1089.*, drugo dopunjeno izdanje, Split 1999, str. 16).

¹² Frane Božićević, *Život Marka Marulića Splićanina*, priredio i preveo Bratislav Lućin, Split 2007, str. 40-41.

Arhivska građa¹³ otkriva da je Dmine, odnosno Dominik, bio sin Nikolin, čime je potvrđena filijacija iz kodeksa B, i unuk Dominikov. Dminina se majka zvala Palmucija (*Palmutia*, Palmuza), a bila je kći Andrije Markova. Zabilježena su tri Dminina brata: Marin, Oktavijan i Andrija, te tri sestre: Helizabet, udana za Jerolima Maričića, te redovnice Jerolima i Dobrica (potonja u samostanu sv. Arnira).

Dmine se oženio 1475; ako je onda imao oko 25 godina, bio bi vršnjak Marka Marulića. To bi značilo da »njihovu zajedničku mladost« u Marulićevu *Tumaču uz natpise starih* (vidi dolje) možemo shvatiti doslovno. Dminina je supruga bila Marcella Marcello, kći mletačkog plemića Pietra Marcella (brata budućega dužda Nicolò); Marcellina se pak sestra Marija udala za Marulićeva ujaka Ivana (Zancija) Albertija.¹⁴ Dmine i Marcella imali su kćer Isobetu (1494. udanu za Jerolima de Balcis) te sinove Petra (spomenutog 1492. u oporuci Zancija Albertija) i Franu.¹⁵

Poput Marka Marulića, i Dmine je Papalić angažiran u komunalnom životu; 1481. navodi se kao »conductore delle saline di Spalato«, čast je suca obavljao u kolovozu 1482. i 1491. te u travnju 1513; kao sindik Općine spominje se 1490. u *Libro d'oro* splitske komune. Slično Marulićevoj braći Petru, Ivanu i Valeriju, Dmine je zapovijedao splitskom galijom, s kojom se 1490-91. nalazio na Cipru.¹⁶

U listopadu 1499. Dmine Papalić uložio je pred gradskim knezom neki prigovor u ime cijele zajednice, a 1501. bio je zakupnik »de la doana

¹³ Bogate je pabirke arhivske građe o Splitu Marulićeva doba svojedobno prikupio Giuseppe Praga (Zadar 1893 – Venecija 1958). Pragine radne bilješke danas čine poseban fond u venecijanskoj Marciani. Ljubaznošću istraživačkog projekta *Neolatina et Mediaevalia Croatica* (voditelj Darko Novaković) imali smo priliku konzultirati mikrofilm te ostavštine – konkretno, snimke građe cjeline *Praga 19*, Marc. It. VI. 523 (12317), odakle pretežno crpimo podatke o Papalićima u ovom poglavlju.

¹⁴ Bratislav Lučin, *Iter Marulianum: od Splita do Venecije tragovima Marka Marulića* [dvojezično, hrvatsko-talijansko izdanje], Roma 2008, str. 133.

¹⁵ Dobar dio ovih podataka donosi i Emil Hilje, »Andrija Aleši i stambeno graditeljstvo u Splitu sredinom 15. stoljeća«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005), str. 43-56.

¹⁶ Prema arhivskim podacima, »provedador de la armada« bio je Cosimo Pasqualigo. Cvito Fisković, »Prilog životopisu Marka Marula Pečenića«, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Split 1978, str. 64-87 (izvorno objavljeno: *Republika* 6 [1950], 4, str. 186-204), str. 66, spominje Papalića kao zapovjednika galije »oko 1492«, ne navodeći izvor. Po tome bi upravo od Papalića dužnost preuzeo Petar Marulić, soprakomit 1492.

e becharia«. Napokon, u travnju 1512. nalazio se, uz Petra Cipika i Bernardina Natalisa, kao splitski poklisar u Veneciji, o čemu je ostavio zapis kroničar Marin Sanudo; u ime plemića poklisari su prosvjedovali protiv zahtjeva pučana.¹⁷

O humanističkim interesima Dmine Papalića svjedoči Marulićev epigrafički i starinarski spis *In epigrammata priscorum commentarius* (*Tumač uz natpise starih*, 1503-10), potaknut – kako tvrdi Marulić u predgovoru – upravo Dmininim živim interesom za antičke natpise (kad komentira salonitanske bakrene vojničke pločice, *In epigr.* 125 = ff. 57v–58r,¹⁸ Marulić ne propušta istaknuti i Papalićevu ratničku vrlinu). Spis, barem u prvoj verziji, završava tumačenjem jednog natpisa iz Papalićeve osobne zbirke (CIL III 2125 = *In epigr.* 130), ovako hvaleći Dminin sakupljački žar:

Hęc apud te in saxo ingenti incisis litteris habentur, quę nos de fundamentis Salonarum littoralis muri erruta ad tuas ědis transferri, sicut pleraque alia, nuperrime uidimus. Nec sumptui enim nec labori parcis dum ueterum monumenta undequaque tibi comparas. (*In epigr.* 130,1 = f. 62r)

Ovo stoji kod tebe, na golemom kamenu u koji su urezana slova; nedavno smo vidjeli kako su ga iskopali iz temelja obalnih zidina Salone i prenijeli u tvoj dom, kao i mnoge druge; ne štediš ni na novcima ni na trudu pribavljajući odasvud spomenike starih.

Osim *Regum gesta* i *In epigrammata*, Dmine Papalić ili netko njemu blizak najvjerojatnije je naručio od Marulića i treći tekst: elegijski distih upisan u lunetu »Velike Papalićeve palače« (LS 72).¹⁹ Zgrada je pripala Dmininu sinu Petru po oporuci Zancija Albertija; adaptacija nedavno stečene nekretnine bila bi za Papaliće odličan povod da postave portal s natpisom.

Humanističku dimenziju prijateljstva Papalića i Marulića ovako prikazuje Ivan Lučić u komentaru uz izdanje *Regum gesta* 1666:

¹⁷ Mario-Nepo Kuzmanić, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Split 1998, str. 73.

¹⁸ Ovdje i dalje *In epigr.* citiramo prema rukopisu kritičkog izdanja, koje priprema Bratislav Lučin. Folijacija upućuje na autograf, danas u Oxfordu, Bodleian Library, Ms. Add. A. 25.

¹⁹ Marulićevo autorstvo utvrđeno je nalazom distiha u glasgowskom rukopisu: Darko Novaković, »S onu stranu *Davidijade*: Marulićeve kraće latinske pjesme«, u Marko Marulić, *Latinski stihovi*, Split 2005, str. 43-80; v. str. 59 (Sabrana djela Marka Marulića = *Opera omnia*, knj. 15).

Versionem hanc Marulum fecisse dignoscitur ut viro sibi amicissimo satisfaceret: extant enim multae Epistolae et epigrammata invicem scripta mutuuum amorem indicantia.²⁰

Vidi se da je Marulić priredio ovaj prijevod kako bi udovoljio svo-
me velikom prijatelju; obostrana, naime, ljubav dokazana je mnogim
pismima i epigramima koje su pisali jedan drugome.

Lučićeva opaska o pismima i epigramima, ukoliko nije nasumce ili ne-
precizno nabačena, bila bi zasad jedina poznata nam vijest o spisateljskoj
djelatnosti Dmine Papalića.²¹

Ako je Marulićev vršnjak, Dmine je Papalić oko 1510. bio u svojim
šezdesetima, još jedan *paene sexagenarius*. Zamišljamo ga kako se »smi-
rio«, prepustio ratovanje i avanture mlađima, a sam se počeo zanimati za
prošlost i starine. U tom se svjetlu nalaz *Hrvatske kronike* i angažman pri
nastanku *Regum gesta* ukazuju kao pandan šetnjama Salonom i stvaranju
zbirke natpisa. Kao da su ovog splitskog plemića podjednako zanimali
prošlost antike i prošlost srednjovjekovlja, *marmora* i rukopisi, latinski i
hrvatski spomenici, rimska vladavina zavičajem i doba »narodnih vlada-
ra«.

Marulićeva zdušna podrška prijateljevima interesima (u *In epigramma-
ta* uočljivija nego u *Regum gesta*, možda naprosto zbog podatnijeg ma-
terijala) ima, čini nam se, i pedagošku notu: osim što odgaja »idealnog
čitaoca« svojih tekstova, autor odgaja i njihova adresata. Dminu Papalića
– patricija, u mladosti ratnika, potom ljubitelja starine – Marulić pisanjem
formira, *mutatis mutandis*, u splitskog parnjaka Trogiraninu Koriolanu Ci-
piku.²²

²⁰ Ivan Lučić, »Notae ad commentariolum Marci Maruli«, u nav. dj. (bilj. 1),
str. 444–450, v. str. 444.

²¹ Darko Novaković, otkrivši rukopis s *In epigr.* i Marulićevim epigramima,
pretpostavio je da je kodeks nastao u obiteljskom krugu Papalića, istovremeno kao
počast Maruliću i »svojevrsan interni vodič uz Papalićevu epigrafsku zbirku« (Dar-
ko Novaković, »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: MS. ADD.
A. 25 u oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu«, *Colloquia Maruliana* VI, Split 1997, str. 5–31, na str. 11). Možda je Lučićev navod
o »pismima i epigramima« iskrivljeni trag predaje o ovome rukopisu.

²² Dodatnu paralelu između Koriolana i Dmine nudi utvrđeni kaštel kod rijeke
Žrnovnice, »Papalićeva kula«, »Torre Papali«, sagrađena 1482. (usp. Kečkemet,
nav. dj. [u bilj. 10], str. 174), u Papalićevim tridesetima, a godinu nakon Koriolano-
ve (dakako, ne znamo je li žrnovničku kulu podigao Dminin odvjetač Papalića).

4. OKOLNOSTI NASTANKA *REGVM GESTA*

Po dataciji posvetnog pisma znamo da su *Regum gesta* nastala 1510. Prema današnjim uvidima u Marulićevu biografiju, bilo bi to razdoblje njegova boravka na Šolti (1509-1511). Te su godine za Marulića spisateljski vrlo plodne. Piše (danas izgubljene) *Quęstiones utriusque Testamenti* (*Pitanja obaju zavjeta*, 1507-1510); 22. kolovoza 1510. datirano je posvetno pismo Tomi Nigeru uz *Quinquaginta parabole* (*Pedeset priča*); u to je doba dovršen *In epigrammata priscorum commentarius*, a već nastaje i *Davidijada* (1510-1517). Malo nakon *Regum gesta*, do 1511, Marulić će prirediti daljnji važan prijevod na latinski, ovaj put s talijanskoga: prepjev posljednje pjesme Petrarkina *Kanconijera* (*Ad Virginem beatam*), posvećen drugome Papaliću, Jerolimu.²³

Neposredni je motiv nastanka *Regum gesta* jasan: Dmine Papalić bio je svojedobno našao i prepisao staru hrvatsku povjesnicu te je nakon nekog vremena – možda nakon čitavog desetljeća – zaželio da mu prijatelj književnik, vrsni latinist i humanist, priredi latinski prijevod toga teksta. Tako svjedoči sam prevodilac u prvoj rečenici posvetnog pisma.²⁴

No zašto je bilo važno prevesti nađeni tekst? Prvi odgovor opet nudi sam Marulić:

²³ Jerolim je sin Matejev te ne pripada Dmininoj grani roda, Kuzmanić, nav. dj. (bilj. 17), str. 72. Ali usp. Božićevićevo povezivanje obojice Papalića u klasifikaciji prijatelja citiranoj gore u odjeljku 3.

²⁴ Ideja o prijevodu *Hrvatske kronike* implicira da ni Papaliću ni Maruliću nije bila poznata latinska verzija *Ljetopisa popa Dukljanina*; Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 157. Interes Marulićevih suvremenika i sugrađana za zavičajnu povijest – s posebnim osvrtom na povijest vlastitih rodova – potvrđen je već Marulićevim pismom bračkom svećeniku Marku Prodiću od 10. svibnja 1496: *Vos quidem e Salone urbe originem trahitis, quoniam, etsi post miserabilem eius cladem plures illius nobiles familię hac in ciuitate se locauere, plures itidem in ista insula substituerunt. Sed hec tu probe nosis ex monumentis in nostra adolescentia lectis* – »Ta vi, dakako, vučete podrijetlo iz grada Salone, jer premda se poslije žalosna njegova zatora više tamošnjih plemenitih porodica nastanilo u ovom našem gradu, isto se tako više njih zaustavilo na tvojem otoku. No tebi je to dobro poznato iz pisanih spomenika koje smo čitali u našoj mladosti«, Bratislav Lučin, »Marulićevo pismo bračkom svećeniku Marku Prodiću«, *Colloquia Maruliana* III, Split 1995, str. 103-108. Upozoravam na sintagmu *nostra adolescentia*: izraz naoko banalan, ali identičan onome upućenom Dmini Papaliću u *In epigr.* u autobiografskoj reminiscenciji o Jurju i Perini.

Res certe digna relatu et quam non solum nostrę uernaculę linguę gnari, sed etiam Latine, intelligent. Ex hac enim historia et boni exemplum petere poterunt quod imitentur et mali per quod sese corrigant. Atque hoc illud fuit quod et te impulit ut me ad historiam transferendam urgeres, et me ut tibi obtemperarem. (*Regum gesta Praef.*)

Doista, riječ je o spomena vrijednu tekstu što zaslužuje da ga razumiju ne samo oni koji govore našim materinjim jezikom nego i oni koji se služe latinskim. Naime, dobrima će ova povijest pružati primjere da se za njima povode, a i lošima će biti poticaj da isprave svoje mane. A upravo je to i tebe potaknulo da me pridobiješ za prijevod ovog spisa, odnosno mene da ti udovoljim.

Papalić i Marulić *Regum gesta* su namijenili, dakle, međunarodnom čitateljstvu. Danas bismo najprije pomislili da su to učinili radi propagande. Povjesnica o »narodnim vladarima« Hrvatske i Dalmacije mogla se ponuditi kao izvor nekom novom Flaviju Biondu ili Marcu Antoniju Sabellicu, nekome poput Antonija Bonfinija ili Palladija Fosca (potonji upravo u to vrijeme boravi u Zadru). *Regum gesta* bi mogla biti gradivo po kojem će perspektivni humanistički autor nekog budućeg »Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske« proslaviti Papalićev i Marulićev zavičaj.²⁵

Zamislive su, također, i barem dvije političke kombinacije kojima bi *Regum gesta* mogla poslužiti kao alegorijska nadgradnja. Tih godina Poljica se kolebaju između Venecije i Turaka; već neko vrijeme, od 1507, navale turskih akindžija ponovno muče Split i Dalmaciju (1508. poginuo je u borbi s Turcima poljički knez Žarko Dražojević; u rujnu same 1510. o jednom turskome upadu javlja u Veneciju splitski nadbiskup Bernard Zane); stanje će primorati nadbiskupa da uskoro, na Lateranskom koncilu 1512, istupi s odlučnim apelom za bolju zaštitu Dalmacije od Turaka.²⁶

S druge strane, godine 1508-1510. razdoblje su i formiranja protumletačke Cambraiske lige, kad se javlja zahtjev da Venecija vrati Dalmaciju Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu.²⁷ Odlično poznajemo Marulićeve

²⁵ Pečat vjerodostojnosti *Regum gesta*, očekivan u povijesnome izvoru, osigurava i (često pretresana) Marulićeva bilješka u kolofonu, o tome u koji je dio spisa sam prevodilac imao uvida, te kako ga je prenio na latinski.

²⁶ Bernard Zane, *Oratio reuerendissimi D. archiepiscopi Spalatensis habita in prima sessione Lateranen(sis) Concilii, Romae 1512 die 6 mensis Nouembris*; faksimil i prijevod: Vedran Gligo, *Govori protiv Turaka*, Split 1983, str. 97-113 (prijevod); 417-439 (faksimil).

²⁷ Jedna je od reakcija na zaplete oko Cambraiske lige i Marulićev epigram

veze s nadbiskupom Zanom i njegovim tajnikom Tomom Nigerom; postoje i indicije o Marulićevim kontaktima s Petrom Berislavićem, koji je oko 1510. tajnik ugarskog kralja Vladislava II. i pobornik vraćanja Dalmacije Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Povezano s tim, u razdoblju 1510-1512. traju i snažna politička trvenja unutar Splita: to je vrijeme Hvarske bune, kada Marin Domić u Splitu agitira za pobunu protiv Venecije, a u mletačkom će zatvoru završiti i sam Toma Niger.²⁸

Postoji, dakle, niz aktualnih razloga koji bi oko 1510. različite čitatelje *Regum gesta* mogli potaknuti da se zamisle nad tekstom zaključenim Zvonimirovom kletvom, upućenom »nevaljalu rodu hrvatskome«, »dobrim gospodarima nepokornom, a lošima i osornima poslušnome«.

To su, međutim, spekulacije. Ono što pouzdano znamo jest da u nastavku uvoda *Regum gesta*, karakterističnim obratom, Marulić naglašava moralistički aspekt djela, egzemplarnu funkciju svih tih slavensko-gotskih kraljeva i njihovih podanika. Slično opravdanje starinarskog ili filološkog posla susrećemo, još naglašenije, i u drugome spisu posvećenom Dmini Papaliću. In *epigrammata* odmah na početku upozorava: *Tu uero inter legendum attendas uelim prisci illi uiri, qui uana idola adhuc, non Deum uerum colebant, quanti fecere uel animi uel corporis uirtutem.* – »Htio bih da pri čitanju obratiš pažnju na to koliko su ljudi starine, koji su još štovali lažne idole, a ne pravoga Boga, cijenili vrlinu, bilo duševnu, bilo tjelesnu.« Pa i biografski je spis o sv. Jeronimu, dovršen 1507, Marulić zamislio kao prikaz »egzemplarnosti svečeva života«;²⁹ *ut eius acta quomodo possumus recensendo, tum ad amandum tum ad imitandum magis accendamus* – »zato da razmatranje njegovih djela, koliko je u našoj moći, zapali u nama plamen ljubavi i nasljedovanja«. Čak i ključne humanističke aktivnosti – istraživanje prošlosti, prevođenje, prikupljanje i tumačenje starina – pravi smisao dobivaju tek kada potiču na vrlinu, i to kršćansku.

LS 90, fiktivni dijalog autora i cara Maksimilijana I, »najizazovniji venetofilski Marulićev epigram«: Novaković, nav. dj. (bilj. 19), str. 62. Treba također imati na umu povjesničarsko zapažanje da je biti biran za soprakomita – ti se izbori u dalmatinskim komunama odvijaju po uputama mletačke vlade – značilo biti u odličnim odnosima s Mletačkom Republikom (Tomislav Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji u XV. i u prvoj polovici XVI. stoljeća« u *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku: odabrane studije*, Split 2007, str. 141-212, na str. 184).

²⁸ Stanko Josip Škunca, »Toma Niger Mrčić«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, listopad 2001, str. 255-273.

²⁹ Darko Novaković, »Novi Marulić: *Vita diui Hieronymi*«, *Colloquia Maruliana* III, Split 1994, str. 5-24.

5. PREDAJA TEKSTA: PRIJEPISI, PARAFRAZE, AUTORI

O živom interesu za *Regum gesta* tijekom ranog novovjekovlja svjedoče razgranata rukopisna predaja, dva tiskana izdanja s nizom pretisaka, dvije parafraze i citati kod pisaca o domovinskoj povijesti.

5.1. Prijepisi

Autograf *Regum gesta* nije sačuvan. Imamo uvid u deset prijepisa, devet potpunih i jedan nepotpuni (dakako, nisu svi od jednake važnosti za predaju teksta). Na daljnje prijepise, danas izgubljene ili drugačije identificirane, upućuju kataloški zapisi i neizravni podaci.

Navodimo, po pretpostavljenom kronološkom redu nastanka, opise spomenutih deset prijepisa. Slijedeći tradiciju latinske filologije, svakome smo dali latinski naziv i pridružili mu siglu kojom ćemo ga citirati u kritičkom aparatu.

Codex Recanati (R) Venecija, Biblioteca Giustiniani Recanati, signatura Class. VI 865, Cod. XII. Kodeks s djelima različita sadržaja (*miscellaneus*). Pisar je Gian Giacomo Bertolotti iz Parme (1460 – nakon 1530). *Regum gesta* nalaze se na ff. 25v–33, kao *Regum Delmatie atque Croatiae gesta a Marco Marulo, Spalatensi patritio, Latinitate donata (Junačka djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske, latinštinom obdarena po Marku Marulu, splitskom patriciju)*. Sudeći i po rukopisu, i po podacima o Bertolottiju, ovo bi mogao biti najstariji sačuvani prijepis Marulićeva prijevoda.³⁰

Codex Ambrosianus (A) Milano, Biblioteca Ambrosiana, S. 98 sup., fondo Gian Vincenzo Pinelli, misc. saeculi XVI, ff. 296-304v; tekst je

³⁰ Gian Giacomo Bertolotti (Bartholotus, Bortolotto) bio je ugledan i obrazovan liječnik (njegov je pacijent i prijatelj bio i Tician, koji ga je i portretirao). Studira u Bologni 1491, u Ferrari 1494. i 1497. U rukopisu su ostali njegov kratak pregled povijesti medicine, *De antiquitate medicinae*, spis o prirodi demona (1498), prijevod Cebetove *Tablice*. U rujnu 1501. Bertolotti se nalazi u Veneciji; na mletačkim triremama služi kao kirurg 1505. i 1507, a 1511. i 1512. prior je mletačkog liječničkog kolegija (Collegio dei medici fisici). Godine 1520. napisao je *Tractatus complexionum* (*Dizionario biografico degli Italiani*, IX, 1967, str. 618-619).

ovdje naslovljen *De gestis regum Dalmatiae et Croatiae* (*O junačkim djelima kraljeva Dalmacije i Hrvatske*).³¹

Codex Vaticanus (V) Vatikan, Bibliotheca apostolica Vaticana (Codex MS Slavonicus), Vat. lat. 7019. Pisar je Splićanin Petar Cindro.³² *Regum gesta* na ff. 82r-95v. Povjesničar Ivan Lučić dodao je obilne marginalne bilješke i sam – iz nekog drugog prijepisa – dopunio tekst na folijima izvorno numeriranim kao 88r-89v, od *diruta ac desolata instaurarent* do *inditum est Sfetolicus* (par. 7-8), te od f. 91r *partiti sunt, arbitrio tamen* (par. 12) pa do kraja. Prijepis je nastao prije 27. siječnja 1639; može se datirati prema zabilješci na početku: *Regum Dalmatiae et Croatiae Gesta, a Marco Marulo Spalatensi patritio latinitate donata, a Joanne Lucio ex alio exemplari supleta ad Petri Cindri exemplar, prout character eius indicat. Anno Domini MDCXXXVIII, die XXVII Januarii.* – »Djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske, latinštinom obdarena po Marku Maruliću, splitskom patri ciju, po Ivanu Lučiću dopunjena iz drugog primjerka uz primjerak Petra Cindra, kao što se vidi po ruci. Godine Gospodnje 1639, dne 27. siječnja.«³³

Codex Vaticanus secundus (L) Vatikan, Bibliotheca apostolica Vaticana, Vat. lat. 6958. misc. XVII. Kodeks iz 17. st. (prije 1666), pisali su ga Ivan Lučić i njegovi pisari; *Regum gesta* su na ff. 126r-133v. Ovo je očito čistopis – vjerojatno namijenjen vatikanskoj cenzuri – za Lučićeve *Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi*, zbirku ko-

³¹ Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 158. Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601), vlasnik jedne od najbogatijih privatnih knjižnica u Italiji druge polovine XVI. st: Marcella Grendler, »A Greek Collection in Padua: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535-1601)«, *Renaissance Quarterly*, 33 (1980), 3, str. 386-416.

³² Petar Cindro, paleograf i filolog, sin je Agostina, a brat Nikole († 1596) i Agostina († 1631); potonji se spominje kao Lučićev prijatelj i suradnik. Cindro je, uz *Regum gesta*, prepisao i srednjovjekovne kronike Tome Arhiđakona (učinio je to, prema Farlatiju, 1599) te Mihe Madijeva i Marina a Cutheisa – sve tekstove koje je Lučić, nav. dj. (bilj. 1), objavio kao *Rerum Dalmaticarum scriptores*. Sudbinu Cindrova arhiva skicira Hrvoje Morović, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, Zagreb 1971, str. 96-97: neke su srednjovjekovne isprave koje je bio prikupio Cindro završile kao pomagala u dječjoj igri, neke su u Kaptolskom arhivu u Splitu, a tek je neke 1894. dospio objaviti don Frane Bulić.

³³ Zabilješku je prvi, čini se, pročitao Črnčić, nav. dj. (bilj. 8), pretiskano u Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 272.

mentiranih izvora koji su dopuna uz *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (prvo izdanje: Frankfurt: apud Joannem Blaeu 1666).³⁴

Codex Belgradensis (B) Beograd, Narodna Biblioteka Srbije, R 570, nastao oko 1648-1649, ff. 36r-47v. Tekst, naslovljen *Regum Dalmatiae, et Croatiae historia una cum Salonarum desolatione* (*Povijest kraljeva Dalmacije i Hrvatske, zajedno s propašću Salone*), izostavlja posvetno pismo, ali ispod naslova donosi latinsku bilješku o »Dimneti Papaliću, sinu Nikolinu«, kući Markovića u Poljicima i nalazu 22. listopada 1500.³⁵ Izdanje kodeksa B pojavilo se 1998.³⁶

Codex Iadertinus (I) Zadar, Znanstvena knjižnica 15820/Ms. 377 cart. misc. XVII. *Regum gesta* na str. 1-36, slijede *Notae J. Lucii* (*Bilješke I. Lučića*) i *Appologia o diffesa d'Alessandro Gazzari a favor del Comentarolo... contro le note del Dr. Lucio Taurino* (*Apologija ili obrana Alessandra Gazzarija, u korist kratke kronike... protiv bilježaka dr. Lučića, Trogirana*). Pisar je ovog kodeksa Aleksandar Gazarović, koji je prepisao *Regum gesta* iz Lučićeva izdanja, što znači da je kodeks nastao između 1666. i 1706.³⁷

Codex Zagrabienensis (Z) Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3254; kodeks iz 18. st.; u rukopisu koji sadrži *Miscellanea historiam Bosniae et Croatiae attinentia* (različite zapise koji se tiču povijesti Bosne i Hrvatske) *Regum gesta* su na str. 29-39, pod naslovom *Cronica Rerum siue Regum Illirię* (*Kronika događaja odnosno kraljeva Ilirije*).³⁸

³⁴ Opis ovog kodeksa: Miroslav Kurelac, »Lučićev autograf djela 'De Regno Dalmatiae et Croatiae' u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi«, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 1969, 6, str. 155-168.

³⁵ Tekst bilješke v. gore, 2.1. Prvi opis ovog kodeksa donio je Miroslav Kurelac, »Nepoznati rukopis 'Ljetopisa Popa Dukljanina'«, *Historijski zbornik*, 21-22 (1968-69), str. 562, te isti, »An unknown manuscript of the Annals of Presbyter Dukljanin«, *Bulletin scientifique*, Section B, (1970), 6, str. 113-114.

³⁶ Ivan Mužić, *Hrvatska kronika: 547.-1089.*, Split 1998, str. 105-136, »prema čitanju prof. Uroša Pasinija« i I[vana] B[oškovića].

³⁷ Aleksandar Gazarović (Alessandro Gazzari, Vis, 1637-1706), pripadnik gornjeg sloja hvarskoga plemstva, povjesničar grada i otoka Hvara i Visa, pisao na talijanskom, djela ostavio u rukopisu; usp. L[ovorka] Čo[ralić], »Gazarović, Aleksandar«, *Hrvatski biografski leksikon*, knjiga 4: E-Gm, Zagreb 1998, str. 622-623.

³⁸ Šime Jurić, *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*, Zagreb 1991, str. 107-108. Irena Galić Bešker, knjižničarka Zbirke rijetkosti

Codex Marcianus (M) Venecija, Biblioteca Marciana, Cod. It XI. 246 (6806) – svezak br. 36 zbirke *Bibliotheca codicum manuscriptorum Monasterii S. Michaelis Venetiarum prope Muranum*; djelo se nalazi na ff. 1r-8r i nosi naslov *Marullo M. Chronicon Slauum latine translatum a Domenico* [sic] *Papali* (Marulić, M. *Slavenska kronika, na latinski prevedena po Dmini Papaliću*).

Codex Camaldolensis (C) Camaldoli, Archivio del Sacro Eremo, 1116. cart. misc. saeculi XVIII; *Regum gesta* na ff. 53r-64r. Dobro očuvan kodeks različita sadržaja, koji, kao i M, potječe iz mletačkoga samostana S. Michele di Murano. *Regum gesta* nose naslov *De rebus gestis Croatiae Delmatiaeque regum ab anno DXXXIII usque ad an. MLXXIII idiomate Delmatico ab anonymo perantiquo auctore compositum et a M. Marulo latine reditum comentarium* (*Zapis o junačkim djelima kraljeva Hrvatske i Dalmacije od godine 534. do g. 1074, sastavljen delmatskim govorom po anonimnom prastarom autoru, a po M. Maruliću preveden na latinski*).

Codex Vindobonensis (W) cod. Ser. n. 4498, 219 ff. Druga pol. XVIII. st, iz Dubrovnika (kupljeno 1906. od Vicka Adamovića). Kurziva. Stara signatura »34«, na poledini natpis »Zibaldone storico«. Stara signatura Dvorske biblioteke: Suppl. 4498. Sadrži latinske i talijanske tekstove o povijesti Dubrovnika i dubrovačke književnosti. Među ekscerptima iz Lučićeva *De regno* kodeks donosi prijepis Marulićeva posvetnog pisma Papaliću s početka *Regum gesta*, uz sljedeću bilješku: *Post Presbyteri Diocleatis Historiam sequuntur Regum Dalmatię et Croatiaę Gesta a Marco Marulo Spalatensi Patricio Latinitate donata; ex quibus nihil escripsimus præter sequentem Epistolam.* (»Nakon *Kronike Popa Dukljanina* slijede *Junačka djela kraljeva Dalmacije i Hrvatske, koje je Marko Marulić prenio u latinštinu*; odande nismo prepisali ništa osim sljedećeg pisma.«)

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, nije uspjela naći nikakve podatke o provenijenciji kodeksa Z: »rukopis je u našem fondu sasvim sigurno već jako dugo, na što upućuju dvije stare signature vezane uz smještaj knjiga na policama« (privatno priopćenje, 15. prosinca 2008).

5.2. Daljnji prijepisi i parafraze

Prema G. B. Mittarelliju, dva su se prijepisa *Regum gesta* nekoć nalazila u knjižnici samostana S. Michele di Murano.³⁹ To su, po svemu sudeći, gore opisani kodeksi M i C (C na hrptu uveza nosi i Mittarellijevu signaturu). Da su ti prijepisi imali isti predložak, vidi se na kraju teksta, gdje oba dodaju identičan popis kraljeva Bosne (*Reges Bosnae*) i identičnu bilješku: »Tratto da un MS., che fù già di Francesco Melchiori di Oderzo«. Književnik Francesco Melchiori iz Oderza (Treviso) živio je 1528-1590. (otprilike kada i već spomenuti Gian Vincenzo Pinelli); predložak kodeksa M i C mogao je, dakle, nastati približno istovremeno s kodeksom A. No kolacija pokazuje da A nije predložak M i C. Kodeks u posjedu Melchiorija di Oderzo, danas izgubljen, možemo smatrati još jednim svjedokom predaje teksta.

Šišić spominje još i rukopis koji ima »universitetska biblioteka u Padovi« (*»Gesta regum Chroatie et Dalmatie a Marco Marulo, nekoć svojina biblioteke fratrum S. Ursulae Patavii«*),⁴⁰ te »Biblioteca Vallicelliana u Rimu«; međutim, u navedenim knjižnicama ta dva rukopisa nismo uspjeli naći.⁴¹

Eduard Peričić u popisu rukopisnih izvora svoje monografije navodi sljedeći kataloški podatak: »*Cronica Rerum sive Regum Illiriae*. Marulićev prijevod Hrvatske kronike. Dva prijepisa u Arhivu župe Sv. Stošije u Zadru. Sign. 30 i 30a«.⁴² Daljnjih podataka o prijepisima Peričić ne daje; u navedenom arhivu nisu ih mogli naći. Naslov teksta sugerira sličnost

³⁹ G. B. Mittarelli, *Bibliotheca codicum manuscriptorum monasterii S. Michaelis Venetiarum prope Murianum*, Venetiis 1779. Usp. Arsen Duplančić, »Tragom Carrarinih bilježaka o Maruliću«, *Colloquia Maruliana* III, Split 1995, str. 139-155.

⁴⁰ Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 158. Izvor podatka svakako je G. Valentinelli, *Specimen bibliographicum de Dalmatia et Agro Labeatium*, Venetiis 1842, str. 33, br. 63: *Gesta Regum Croatiae et Dalmatiae scripta a Marco Mauro MDX. Finit sic: hujusque [!] Historiam vernaculo gentis nostrae sermone compositam vidi. Codex ms. chart. in 4. extabat in eadem Biblioth. [i. e. Bibliotheca Fratrum Conventualium Caenobii S. Ursulae, mille passibus a Patavio, quo injuria temporum diruto...]*.

⁴¹ Šišić na istom mjestu govori i o »dva nešto mlađa prepisa« iz »Museo civico Correr u Veneciji«, tvrdeći da su se »nekoć nalazili u episkopskoj biblioteci na ostrvu Murano«. To su očito gore spomenuti kodeksi M i C.

⁴² Eduard Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog: Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb 1991, str. 9.

s kodeksom Z, koji je nepoznatim putem dospio u NSK Zagreb (v. gore, bilj. 38).

Osebuju su rukopisni izvor i kodeksi s prijepisima djela *De rebus Dalmaticis libri octo* Šibenčanina Dinka Zavorovića (oko 1540-1608).⁴³ Ovaj je povjesničar u treću knjigu svoje povijesti Dalmacije praktično *verbatim* uključivao opsežne izvatke *Regum gesta* te je morao imati pristup nekom prijepisu; filološko istraživanje Zavorovićevega teksta odgovorit će, nadamo se, na pitanje o kojem se kodeksu radilo.

Znamo da je rukopis *Regum gesta* posjedovao Šibenčanin Ivan Tomko Mrnavić (1580-1637). O tome svjedoči svezak zadarske Znanstvene knjižnice pod signaturom MS 1098/I, naslovljen: *Fratriis Raphaelis Levakovitij Croatiae Archiepiscopi Acridoni De Lingua Illyrica et alia Collectanea* (»Fra Rafael Levaković, Hrvat, nadbiskup ohridski, O ilirskom jeziku i druga prikupljena građa«).⁴⁴ Ondje na f. 7v čitamo:

Marullus manuscriptum libellum vernaculo sermone reges aliquot Dalmaticos continentem latinum redditum morte praeventus non potuit evulgare; cuius authographum mihi videre et evolvere datum fuit apud Dominum Ioanem Tomcum Marnavicum, virum de Illyrica natione benemeritum.

Marulić je umro prerano da bi uspio objaviti latinski prijevod rukopisne knjižice koja u narodnom jeziku govori o nekoliko dalmatinskih kraljeva; autograf tog djela imao sam mogućnost vidjeti i listati kod g. Ivana Tomka Mrnavića, zaslužnoga za ilirsku naciju.

Posljednja je neizravna potvrda još jednog rukopisa *Regum gesta* djela Jurja Rattkaya (1612-1666) *Memoria regum et banorum regnorum Dal-*

⁴³ Prema istraživanjima Ive Kurelac, *De rebus Dalmaticis* sačuvano je u sedam rukopisa, od kojih je najstariji i najbolji mletački: Biblioteca Marciana, Venezia, Cl. X. Cod. XL-3652, saec. XVII; Iva Kurelac, *Dinko Zavorović: šibenski humanist i povjesničar*, Šibenik 2008, str. 84-94. O Zavorovićevoj upotrebi *Regum gesta* I. Kurelac održala je na 18. znanstvenom skupu »Colloquium Marulianum« (Split, 20-23. travnja 2008) izlaganje »*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* Marka Marulića u djelu *De rebus Dalmaticis* Dinka Zavorovića«; sažetak je dostupan putem internetske adrese <www.ffzg.hr/klafil/marulus/2008/04/colloquium-marulianum-xviii-programska.html>.

⁴⁴ Levaković, rođen u Jastrebarskom 1597, umro je u Zadru, možda 1649; oko 1648. javio je pretpostavljenima da je u Kotoru, zahvaljujući biskupovu vikaru Pasqualiju, prepisao povijest o kraljevima Dalmacije i Srbije, te o njihovim vezama sa Svetom stolicom (*Gesta* [v. bilj. 4], sv. 2, str. 38).

matiae, Croatiae et Sclavoniae (*Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*) (1652). U drugoj knjizi ove banologije Rattkay često i opsežno parafrazira *Regum gesta*, no pripisuje ih dubrovačkom historičaru Ludoviku Crijeviću Tuberonu:

Ita Ludovicus Tubero, qui quamvis plures etiam de rebus Hungaricis scripserit libros, Francofurti postea post mortem eius anno millesimo, sexcentesimo tertio, teste Istuanffy in annotationibus manu scriptis, editos, hunc tamen de rebus his Illyricis, nulla aetas impressum vidit.⁴⁵

Tako i Ludovik Tuberon; mada je napisao i više knjiga o ugarskim zbivanjima, tiskanih kasnije, po njegovoj smrti, u Frankfurtu, godine 1603, kako svjedoči Istvánffy u rukopisnim bilješkama, ipak ova knjiga o ovim ilirskim događajima nikad nije bila objavljena.

To bi moglo značiti da se Rattkay koristio prijepisom *Regum gesta* iz kojeg nije bilo vidljivo Marulićevo autorstvo, prijepisom – možda dubrovačke provenijencije? – koji nije spominjao Marulićevo ime niti u naslovu, niti u posvetnom pismu. No takav nije nijedan od rukopisa koji su nam danas dostupni.⁴⁶

Imaju li tri danas nepoznata kodeksa – Zavorovićev, Mrnavićev, Rattkayev – kakve međusobne veze, zasad nam nije moguće provjeriti. U odjeljku o međusobnim odnosima kodeksa (5.5) iznijet ćemo ipak neke spekulacije.

5.3. Svjedočanstva i citati: Božićević, Pribojević, Orbini

Regum gesta prvi spominje Frane Božićević popisujući Marulićeva djela u *Vita Marci Maruli Spalatensis* (*Život Marka Marulića Splitsanina*). Pišući nedugo nakon prijateljeve smrti 1524, Božićević *Regum gesta* bilježi kao *Dalmatiae regum, liber I* (*Djela dalmatinskih kraljeva, u jednoj knjizi*).⁴⁷ U Božićevićevu približno kronološkom redoslijedu *Regum gesta* dolaze između *Comentaria in inscriptiones ueterum in marmore incisas*,

⁴⁵ Rattkay, Juraj (Georgius), *Memoria regum et banorum, regnorum Dalmatie, Croatie & Sclavoniae: inchoata ab origine sua & usque ad praesentem annum M. DC. LII. deducta* (pretisak), Zagreb 2000, str. 38. (Biblioteka Hrvatska povjesnica, knj. 3).

⁴⁶ O Rattkayu i *Regum gesta* v. Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 159.

⁴⁷ Božićević, nav. dj. (bilj. 12), str. 38.

liber I (Tumačenja uz natpise starih uklesane u mramor, u jednoj knjizi) i Psichologia de ratione animae humanę, liber I (Psihologija o poznavanju ljudske duše, u jednoj knjizi).

Oko godinu dana nakon Marulićeve smrti, 1525, održao je na Hvaru, u dominikanskom samostanu sv. Marka, Vinko Pribojević *Oratio de origine successibusque Slavorum* (Govor o podrijetlu i zgodama Slavena, objavljen 1532). U tiskanoj se verziji *Regum gesta* citiraju u dvije marginalne bilješke, i to kao *Mar. Marulus de Regibus Illyriorum* (Marko Marulić, *O kraljevima Ilira*).⁴⁸ Prva bilješka upućuje na *Regum gesta* kao vrelo slavonske onomastičke građe; imena koja je autor u popis mogao uvrstiti iz Marulićeva teksta jesu *Radoslaus, Polislaus, Sebeslaus*. Drugo mjesto odnosi se na kraljeve Polislava i Sebeslava:

Polislaum, regem Illyriorum, qui (ut Marcus Marulus refert) multotiens cum Attila, rege Hunnorum, feliciter pugnavit, ac Sebeslaum Gothos (ut idem inquit) apud Schodram oppidum strenue opprimentem. . .

Polislava, kralja Ilira, koji se (kako priča Marko Marulić) često uspješno suprotstavljao Atili, kralju Huna, te Sebeslava, koji je Gote (kako kaže isti autor) teško porazio kod grada Skadra. . .

Pribojević ima u vidu dijelove iz *Regum gesta* 10 i 11 našeg izdanja:

Regnum suscepit filius Polislauus. Quo regnante Attila, Pannonum rex, grandi coacto exercitu regnum eius inuasit. Erat Polislauus iuuenis adhuc uirentisque etatis, sed manu strenuus animoque prestant. Itaque acrius quam credi poterat cum suis hosti restitit. Quoties enim legiones inter se concurrerunt, semper proelio superior euasit. [. . .]

Eo defuncto alter ex nepotibus eius natu maior nomine Sebeslaus regnare coepit. Cumque Scodram, regni sui oppidum, Gothi obsedisent, ille coacta suorum non parua manu audacter impigreque castra eorum inuasit ita ut primo impetu eos opprimeret.

Sažimljući i parafrazirajući, Pribojević ipak reagira na neke izričaje *Regum gesta*: *multotiens* prema *quoties*; *strenue opprimentem* prema *manu strenuus* i *opprimeret*; *Scodram oppidum*.

⁴⁸ Vinko Pribojević, Grga Novak, Veljko Gortan, *O podrijetlu i zgodama Slavena = De origine successibusque Slavorum*, Zagreb 1951, str. 69, 76. Napominjemo da *Regum gesta* nose naslov *Cronica Rerum siue Regum Illiriję* samo u kodeksu iz 18. st. kojem smo dali siglu Z, te u nedostupnim prijepisima iz Arhiva župe Sv. Stošije u Zadru o kojima je javio Peričić. V. gore, bilj. 38 i 5.2.

Napokon, marginalne bilješke u djelu benediktinca Mavra Orbinija, donoseći onomastičke varijante koji se mogu naći samo u *Regum gesta*, indirektno svjedoče da se i taj pisac koristio Marulićevim prijevodom (kao i Kaletićevim prijepisom).⁴⁹

5.4. Izdanja

Regum gesta postaju predmetom znanstvenog istraživanja prvenstveno zahvaljujući Ivanu Lučiću, koji je 1666. tekst uvrstio u zbirku *Rerum Dalmaticarum scriptores*. Slogu Lučićeve knjige neposredan je predložak bio rukopis L (ili neki sličan čistopis), nastao na osnovi V, Cindrova prijepisa *Regum gesta*. Lučićevo je izdanje postalo svojevrsnom vulgatom: čineći Marulićev tekst široko dostupnim, ujedno ga je za dugo vrijeme fiksiralo. Po Lučiću se *Regum gesta* citiraju, od njega se preuzimaju.

Lučićevo je izdanje *Regum gesta* ponovljeno u kasnijoj zbirci povijesnih dokumenata *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* (prvo izdanje Beč, 1746-1748) Johanna Georga von Schwandtnera (Stadelskirchen, 1716 – Beč, 1791), knjižničara bečke Carske dvorske knjižnice. Schwandtnerovi su urednički zahvati podjela teksta *Regum gesta* na trinaest poglavlja (Lučić ga je bio donio *in continuo*) te bilješke o odstupanjima od latinske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina*.⁵⁰

Sljedeće je važno izdanje priredio Ferdo Šišić 1928. Njegov *Letopis popa Dukljanina* donosi, nakon opsežne uvodne studije, sve postojeće »redakcije« *Ljetopisa*: latinsku s Orbinijevim talijanskim prijevodom te hrvatsku s *Regum gesta*, uz bilješke i komentar. Mada je prvi pokušao popisati rukopise *Regum gesta*, Šišić je tekst uspostavio prema Lučiću i prijepisi- ma iz Vatikanske knjižnice, tvrdeći da je Cindrov prijepis (V) kolacionirao s ambrozijanskim (A) te ustanovio da je V »najkorektniji i najpouzdaniji«. ⁵¹ Budući da kod Šišića *Regum gesta* prate Kaletićev hrvatski tekst, Marulićev je prijevod i ovdje podijeljen na 28 paragrafa.

Rasprava Ivana Mužića *Hrvatska kronika 547. – 1089.* u svojih pet izdanja redovno donosi tekst *Regum gesta* prema kodeksu B, dopunjuju-

⁴⁹ O tome više Tibor Živković u *Gesta*, sv. 2, str. 42, uz napomenu: »Zanimljivo je da ove sitne Orbinove dopune na margini [...], koliko je nama poznato, niko nije posebno tumačio.«

⁵⁰ Črnčić, nav. dj. (bilj. 8), također preuzima Lučićev tekst, ali ga, za razliku od Schwandtnera, dijeli na 28 paragrafa.

⁵¹ Šišić, nav. dj. (bilj. 2), str. 159.

ći ga kasnije faksimilom, a od trećeg izdanja (2001) i prijevodom Uroša Pasinija. To je prvi prijevod *Regum gesta* na hrvatski.⁵²

5.5. Odnosi među svjedocima i *stemma codicum*

Putove predaje *Regum gesta* otkriva prvenstveno »epizoda s Palušom«. ⁵³ Dio pripovijesti o Tehomilu, pouzdaniku ugarskoga kneza Udislava, bio je – vjerojatno previdom – izostavljen iz V ili njegovih predložaka. Nije ušao u Lučićevo izdanje, pa stoga ni u »standardni tekst« Marulićeva prijevoda.⁵⁴

Branimir Glavičić prvi je upozorio da milanski, ambrozijanski prijepis *Regum gesta* (A) *donosi* epizodu s Palušom (ff. 302r–302v), i to uz »ona sitna literarna preoblikovanja karakteristična i za ostatak Marulićeva prijevoda«. ⁵⁵ Provjera ostalih svjedoka predaje pokazala je da A nije jedini koji sadrži Marulićevu verziju ove epizode. Imaju je još četiri rukopisa:

⁵² Ivan Mužić (prir.), *Hrvatska kronika 547. – 1089*. III. dopunjeno izdanje, Split 2001, str. 176–221. Prijevod završava napomenom: »beogradski rukopis je tiskan sa svim jezičnim greškama i prazninama, to jest nije kritički utvrđen. Zbog toga i ovaj prijevod treba shvatiti samo kao građu za daljnje znanstveno korištenje. Primj. prevoditelja.«

⁵³ Opsežniji tekstološki izvještaj: Neven Jovanović, »Rukopisi *Regum Delmatie atque Croatiae gesta*«, *Colloquia Maruliana* XVIII, Split 2009, str. 5–24.

⁵⁴ Lučić je, unoseći svoje bilješke na margine samog V, bio primijetio da nešto u tekstu nije u redu: pri vrhu f. 93 (u dijelu koji je, inače, prepisivao on sam) – tamo gdje se, zbog ispuštanja epizode s Palušom, Tehomil, za čitatelja posve iznenadno i neobjašnjivo, nađe usred neke bitke – stoji marginalna bilješka *Ista videntur praepostere esse dicta*, »Čini se da je ovo rečeno naopako.« Tiskano izdanje u bilješci 27 (Lučić, nav. dj. [bilj. 1], str. 446) – nešto nakon ispuštene epizode – kaže: *Abhinc discrepare incipit hic textus a Diocleate, nam hic omissis iis, quae refert Diocleas de Tychomilo in Rassa se magnum Zupanum vocante, et caeteris Banis dominantibus in suis regionibus, reversionem tantum Radoslavi refert, quem Diocleas Romae mortuum, et sepultum tradit* [...]: *ex quo cognoscitur originale utrorumque fuisse idem, nisi, ubi ab exscriptoribus aliqua mutata, vel omissa fuerunt*. – »Odavde se ovaj tekst počinje razlikovati od Dukljanina; ovaj ispušta ono što Dukljanin javlja o Tihomilu, koji se u Raši prozvao velikim županom, i o ostalim banovima koji su vladali na svojim područjima; pripovijeda samo o povratku Radoslava, za koga Dukljanin kaže da je u Rimu umro i ondje pokopan [...] odakle se može razumjeti da je izvornik oboma bio isti, osim što su prepisivači ponešto izmijenili ili ispustili.«

⁵⁵ Branimir Glavičić, »Je li Marulić izostavio epizodu s Palušom?«, *Colloquia Maruliana* VI, Split 1997, str. 87–91.

R (Bertolottijev), M i C (oba nekoć u samostanu S. Michele di Murano), te Z (u NSK Zagreb). I Beogradski kodeks (B) ima epizodu s Palušom, ali je uzima – kako je također uočio i pokazao Glavičić – iz trećeg izvora, i to ne iz latinske redakcije *Ljetopisa*; vjerojatno se radi o ponovnom prijevodu hrvatskog izvornika.⁵⁶

Tako se rodoslovno stablo prijenosa *Regum gesta* račva. Na jednoj su strani, »bez Paluše«, prijepisi potekli iz V ili njegova arhetipa. To su Lučićev čistopis L (pa onda i I i W, ispisi iz tiskanog Lučićeva djela, a i Šišićevo izdanje), B (i njemu sličan Zavorovićev predložak), te nepoznati rukopis kojim se služio Rattkay.

Na drugoj su strani, »s Palušom«, svi ostali svjedoci. Ovdje upadaju u oči rukopisi *stariji* od Cindrova: R (čiji je prepisivač, G. G. Bertolotti, tek deset godina mlađi od Marulića) i A (ambrozijanski, iz zbirke G. V. Pinellija, koji je umro 1601).⁵⁷

Tezu o dvije grane predaje *Regum gesta* podupiru, osim epizode s Palušom, i daljnja različita čitanja prisutna u R, A, Z, M i C, ali izostavljena iz V (i njegovih potomaka), te B.⁵⁸

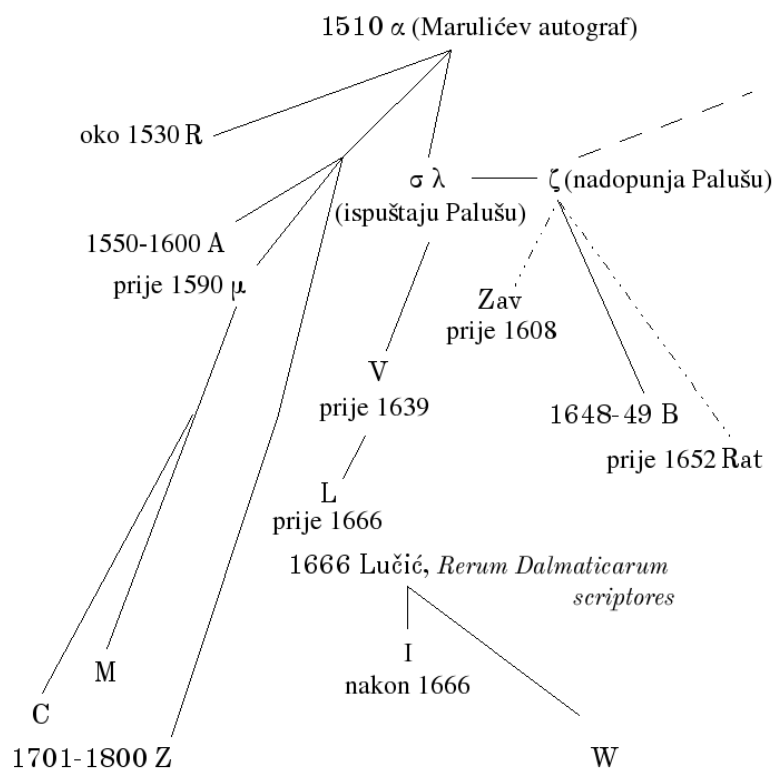
Čini se da srodni kodeksi M i C nisu nastali ni prema jednom nama poznatom rukopisu, tj. da se kodeks u vlasništvu Francesca Melchiorija di Oderzo (v. gore) razlikovao od svih nama poznatih. Ovoj hipotezi u prilog govori detaljna kolacija teksta *Regum gesta*. Kodeksi M i C imaju mnoge *lectiones variantes* u kojima se međusobno podudaraju, ali stoje nasuprot svim ostalim svjedocima. Varijantna su čitanja, pak, takva da je malo vjerojatno da bi nastala slučajno.

Tako genealogiju svjedoka *Regum gesta* – tzv. *stemma codicum* – možemo prikazati Slikom 1.

⁵⁶ Tekst epizode u B objavio je Glavičić, nav. dj., str. 90-91. Dijelove nadopune o Paluši u verziji kodeksa B nalazimo skoro doslovno u Zavorovićevim *De rebus Dalmaticis*, nastalima svakako prije 1608. Zato možemo pretpostaviti da je B (prepisan, prema Kurelcu 1648-49, odnosno dosta nakon Zavorovićeve smrti) blizak rukopisu kojim se koristio šibenski povjesničar – kao i da je nova dopuna epizode s Palušom nastala prije 1608.

⁵⁷ Privlačna je – mada zasad neproverljiva – hipoteza da su rukopisi grane »s Palušom« nastali iz primjerka priređenog pažljivije, za »reprezentaciju«, a rukopisi »Cindrove grane« iz nemarnije prepisanog »rezervnog«, ili »domaćeg« primjerka; budući arhetip reprezentativne grane otputovao je u svijet, dok je »domaći« ostao u Splitu.

⁵⁸ Popis ovih razlika vidi u Jovanović, nav. dj. (bilj. 53).

Slika 1: Stemma codicum *Regum gesta*

5.6. Rukopisne marginalije, odlomci, ispravci, komentari

Marulićev je prijevod *Regum gesta* najvjerojatnije uključivao i marginalne bilješke. Takve bilješke, naime, imaju svi Marulićevi autografi, a i rubne napomene u prvim izdanjima tiskanih djela zasigurno potječu iz tiskarima dostavljenih autorovih čistopisa. Marginalije u *Regum gesta* pripadaju dvjema vrstama: ili su redni brojevi dalmatinsko-hrvatskih kraljeva, od I do XXVII, ili – u humanističkoj praksi uobičajeno – ponavljanje vlastitih imena spomenutih u tekstu. Bilješke nalazimo u kodeksima R, Z, V i L, dok B podcrtava vlastita imena u tekstu.

Podjelu na odlomke, možda trag izvorne autorove podjele, imaju R i Z; međutim, ta se podjela samo djelomično podudara (Z dosljednije počinje novi odlomak novim kraljem).

Rukopisi općenito sadrže malo ispravaka. Osim Lučićevih intervencija u V, nismo našli tragova kolacije s nekim drugim prijepisom (kolacioniranje je poznat humanistički postupak u slučaju rukopisa antičkih autora). Dodavanje ispuštenih riječi, što sugerira da je netko tekst provjeravao nakon pisanja, imaju kodeksi R, A, L, C (potonji samo dvije). Precrtavanja unutar teksta – uklanjanja ditografija – imaju L, M (jednom), C.

Malo je i zapisanih čitalačkih komentara. Takvih marginalija uopće nemaju A, M, C, dok B, osim vlastitih imena, u tekstu podcrtava i mjesta koja su čitatelju bila zanimljiva.⁵⁹ B ima i dvije marginalne napomene – jedna govori o godini posvećenja pape Stjepana II,⁶⁰ druga uz *in campo, qui Cliuna appellatur* dodaje *i. e. in Delminii ruinis*. Z na margini donosi dataciju početka pripovijedanja *Regum gesta* – *Anno D. 538* – i upozorava da je Konstancije sv. Ćiril.

Najobilnije i najraznovrsnije marginalne bilješke svakako ima V, koji je radni tekst Ivana Lučića. Na marginama kodeksa povjesničar datira događaje iz *Regum gesta*; uz *Salonis tunc residentem* komentira *fabula*, obrazlažući zašto ovaj podatak ne smatra istinitim; višekratno uspoređuje Marulićev tekst s hrvatskim izvornikom.⁶¹

⁵⁹ Ima ih ukupno dva: *iis praecipue infestus qui maritima Dalmatiae incolebant loca te ibique sedem regni posuit*.

⁶⁰ U fotokopiji koja nam je jedina bila dostupna marginalni zapis nije posve čitljiv.

⁶¹ Ni Lučićevi marginalni komentari Marulićeva teksta, zasigurno interesantni za istraživače rada trogirskog povjesničara, nisu bili čitljivi na fotokopiji kojom smo se morali služiti.

6. STIL MARULIĆEVA PRIJEVODA

Hucusque historiam uernaculo gentis nostrę sermone compositam uidi et quam potui diligenter fideliterque in Latinum transposui, nihil de sententia dimittens, licet aliqua de uerbis quę superflua uidebantur mutilans, ne lectori oneri essent.

Dovde sam vidio povijest sastavljenu na našem materinjem jeziku, i koliko je moguće brižljivo i vjerno preveo sam je na latinski: od sadržaja nisam ispustio ništa, tek sam izbacio poneku riječ koja se činila suvišnom, da ne bi čitatelju bila na teret.

Okako u kolofonu *Regum gesta* sam Marulić upozorava na svoj postupak s predloškom. Izjava je jednako zanimljiva koliko i neprecizna.⁶² Prevodeći *Hrvatsku kroniku*, Marulić nije samo »rezao« već je proveo i stvarne i stilske izmjene. Stvarnih je tek nekoliko, i istraživači su se koncentrirali uglavnom na njih. Stilske, koje *Regum gesta* i čine Marulićevim tekstom, zaslužuju barem analitičku skicu.

6.1. Stvarne izmjene u *Regum gesta*

Ne znamo kako je točno izgledao hrvatski predložak po kojem je Marulić prevodio; Kaletićev prijepis nastao je naknadno, i unosi vlastite varijante. Zato stvarnim izmjenama koje su sigurno Marulićeve možemo smatrati samo dvije kategorije: prvo, mjesta gdje u Kaletićevu prijepisu stoji drugačiji podatak; drugo, mjesta gdje Marulić neki stvarni podatak ispušta.⁶³ Dakako, svaku pretpostavljenu stvarnu izmjenu treba dodatno kontrolirati u latinskoj redakciji *Ljetopisa popa Dukljanina*, pa i u Orbinijevu prijevodu.

Marulićeve stvarne izmjene popisao je već Lučić, u popratnom tekstu *Notae ad commentariolum Marci Maruli (Bilješke uz kratak zapis Marka*

⁶² Istraživanje u računalno pretraživu Marulićevu latinskom korpusu pokazuje da je *mutilo* vrlo jak, dramatičan glagol. Kod našega pisca on redovito denotira fizičku amputaciju, sakaćenje, kljaštrenje; u prenesenom smislu sreće se tek jednom.

⁶³ Ako neki podatak nalazimo u Marulićevu prijevodu, ali ne i u Kaletićevu prijepisu, ne možemo biti sigurni da se ne radi o Kaletićevu ispuštanju. Primjeri su vjerojatnog takva ispuštanja rečenica o kralju Tvrdislavu (*Regum gesta* 14) i ona o banu Biliku (17, usp. Lučić, nav. dj. [bilj. 1], Nota XXV), a možda i identifikacija »nikoga kneza ali hercega na Ugrih« kao Udislava (18; usp. *Gesta*, sv. 2, str. 198).

Marulića) u *Rerum Dalmaticarum scriptores*,⁶⁴ a njihovom su se egzozom bavili i kasniji istraživači *Ljetopisa popa Dukljanina*. Ovdje ćemo prikazati Marulićeve izmjene koje smatramo »stvarnima«.

Hrvatska kronika

Kraljujući cesar u gradi basiliji cesarstva [...] na lit Gospodnjih trista i pedeset i sedam

I vaze Totila vojsku svoju i pojde i rasu Istriju i Akvileju, [...] i pride u Italiju, na lit Gospodnjih trista i sedamdeset i osmo

I mejutim razumivši cesar iz grada cesarstva, da je Stroil poslao sina s mnoštvom vojske u donju i u <za>gorsku zemlju, a on da je ostao u Prilivitu, a to je u bosanske strane

I bi kraljevstvo njegovo Bosna i Valdein deri do Polonije, tako primorsko, kako i zagorsko kraljevstvo.

I tako opet napuni zemlju hrvatsku.

Posli obujaše Sledusiju i pojdoše u Macedoniju, i nju prijaše i svu zemlju latinsku, ki se onada Rimljane držahu, a sada se zovu Črni Latini, kih cesar s onimi ima mnoge rvanje.

I papa kada biše poslao po blaženoga muža Kostanca, posao koji k nje-

Regum gesta

Iustiniano partibus Orientis imperante anno Christianę salutis DXXXVIII (1)

Totila cum suis in Istriam profectus Aquileiam uastavit, oppida evertit, Italiamque est ingressus anno Christianę salutis DXLVII. (1)

Cumque Iustinianus Cęsar intellexisset quod Gothorum dux copias diuississet dimississetque a se partem alteram cum Seuiolado filio (2)

Ipse autem Seuioladus Bosnę, Valachieę usque ad Polonię fines, et Delmatię Croatięque imperavit (2)

breuique effectum est ut superior Delmatię pars, quę Croatia nuncupatur, nunquam populosior fuisse existimaretur (3)

Hinc profecti Seleuciam sibi subegere, deinde Macedoniam, neque eo contenti Italiam quoque armis inuasurunt. Non semel cum illis congressus Romanorum imperator (4)

Marulić izostavlja podatak o Kostancovu redovništvu. (7)

⁶⁴ Lučić, nav. dj. (bilj. 1); o izmjenama govore bilješke I–V, VII–IX, XIII, XV, XVII, XIX, XXI–XXIV, XXVI, XXVIII, XXX.

mu dojde, po papinu dopušćenju posveti ga za koludra.

I tako prišadše rečeni gardinali i biskupi, najdoše kralja na planini, ka se diše Hlivaj.

I u toj vrime dojdoh posli od c(es)ara Mihajla i oni posli s počtenjem velicim biše prijati.

rike, ke ishode iz gor od zapada sunčenoga i pristaju u veliku riku Dunaj, onuj riku zvaše Surbiju. I primorje razdili na dvoje počamše od mista (i) grada ki po poganih bi razrušen, ki se zove Dalma, gdi sa (s)hodom biše, deri do mista, ko se zove Valdemin. Od Dalme do Valdemina prozva Hrvate Bile, što su Dalmatini Nižnji. I još od mista Dalme do Bandalona grada, ča se sada zove Drač, dotla prozva Gornju Dalmaciju i to(li)koje Surbiju, ča jest Zagorje. I tuj na dvoje razdiliše: počamše od gornje strane Drine, ča jest na zahod sunčeni do gore Borave, a toj prozva Bosnu, i od Drine do Lipa prozva Ras, ča je Raška zemlja.

I sin stariji prijamši na misto oca svoga gospodstvo, komu ime biše Sebislav.

i da bratu gornju stranu: Zagorje, ko Surbiju zovu, ča jest g Dunaju i Bugare, ki se sada zovu, ča jest tja do Paunja polja

Aduenientes autem in campo qui Cliuna appellatur regi occurrerunt. (7)

Marulić izostavlja, nigdje u ovom odjeljku ne spominjući poslanike bizantskoga cara. (7)

quę inter flumina Drauum et Sauum, Danubium influentia, iacent, regionem quę a Delminii ruinis, ubi tunc regni concilium factum fuerat, usque ad locum qui Valdemin appellatur et a Valdemino usque Dyrachium protenditur, hanc in partes duas diuiserunt, quas dirimebat ripa Drini fluminis occidentem uersus usque ad Beriam montem, et tractus perpetuus Bosnam prouinciam scindens usque ad montem Lippam. (7)

Eo defuncto alter ex nepotibus eius natu maior nomine Sebeslauus regnare coepit. (11)

Cessit ergo Bladimero partem regni ultra montes Danubium uersus, partemque Macedonię ad campos Argolidis uergentem. (12)

I toti (!) mnogo jednih i drugih po-
manjka od mača, da veće Ugar. I on-
de biše mnogo cviljenje od Ugar ko-
ji bihu uhićeni, a ki ranjeni ležahu
skukahu kako prasove.

I prišadši meju Hrvate, nedostojne
dobra gospodina, i zabivše sve njih
učinjenje, koje suprotiva njemu bi-
hu učinili, gospodova sve s prav-
dom kako da bi ništar nigdar učinje-
no bilo.

Dobri kralj Zvonimir živi u kraljev-
stvo dokle bi ubijen, lit trideset i pet,
a ubijen bi na lit Isukrstovih tisuća i
osamdeset, a toj tisuća i osamdeset
manje jedno.

ea tamen pugna eis quoque qui uice-
re cruenta fuit, cum de ipsis etiam
non pauci tunc desiderati sint. (18)

Roma decedens in regnum suum est
reuersus mansitque inter Delmatas
maris accolae; Croatis uero omnem
iniuriam remisit (19)

Præterea cum post hæc regnum in
partes secessisset anno a natiuitate
Christi MLXXIX, Bosnenses domi-
num suum sortiti sunt, Naronenses
suum, soli Croati alienum, ne quis
eos frustra olim uel immerito a Zuo-
nimerio deuotos credat. (24)

Marulićeve intervencije većinom se uklapaju u obrazac: prevodilac in-
terpretira navode *Hrvatske kronike* u skladu sa svojim povijesnim znanji-
ma, trudeći se da tekstu dade što više smisla, izostavljajući nejasnoće.⁶⁵
Marulić ispravlja kronologiju datirajući provalu Gota podacima iz života
sv. Benedikta;⁶⁶ toponime o kojima govori autor kronike prepoznaje u svo-
joj domovini i daje im uobičajenije nazive,⁶⁷ često antičke; podatke o po-
našanju kraljeva (o Bladinu koji stoluje u Saloni, Radoslavu koji se vraća

⁶⁵ Marulićevo nastojanje da učini tekst smislenijim spominje Lučić: *pluribus in locis aliqua pro clariori intelligentia addidit*, »na više je mjesta dodao ponešto radi boljeg razumijevanja«, Lučić, nav. dj. (bilj. 1), str. 444. Isto višekratno naglašava Črnčić, nav. dj. (bilj. 8), u napomenama: »Marulić, on nije hoteo ganati ni što je to 'kapitulska', ni što 'Kamizie' rekši...« (bilj. 3) – »A ni drugo nije bistro; ali jest Marulićevo« (bilj. 28) – »A M., on je lèpo preskočio.« (bilj. 59) – »M., on nije hoteo ganati« (bilj. 62) – »Smučeno; ali nije u M.« (bilj. 65) – »Opet smučeno, a M. pametno« (bilj. 69; pretisak Črnčićeva teksta u Mužić, nav. dj. [bilj. 11]).

⁶⁶ Možda Marulić nije morao mnogo mijenjati. »Godina pribeležena kod Kaletića, 357, izgleda da je permutacija od 537«, pretpostavlja T. Živković, *Gesta*, sv. 2, str. 74.

⁶⁷ *Usitatis, et magis regiones significantibus vocibus vertit Marulus*, »Marulić

u Dalmaciju) dodaje u skladu s onim što zna o običajima lokalnih vladara. Iznimka je od takva obrasca tek izostavljanje zaređenja Konstantina-Ćirila; motiv je tu teško dokučiti.

Čitalac koji pažljivo uspoređuje stvarne razlike *Hrvatske kronike* i *Regum gesta* možda bi poželio u Marulićevu inzistiranju na logičnosti i povijesnoj utemeljenosti vidjeti i određenu tendencioznost. Dosljedno prepoznavanje »donje i zagorske zemlje«, »primorskog i zagorskog kraljevstva« kao Dalmacije i Hrvatske uspostavlja kontinuitet i s predhrvatskom prošlošću i s prevodiočevim vremenom.⁶⁸ U *Regum gesta* Dalmacija je nadređeni pojam Hrvatskoj, dok je u *Hrvatskoj kronici* obratno (*Delmatie mediterranea, que nunc Croatia dicitur; superior Delmatie pars, que Croatia nuncupatur; illa Delmatie pars que Croatia dicitur* prema »kraljevstvu i gospodstvu jezika hrvackoga, tako primorsko, kako zagorsko«). Nazivi naroda (»Hrvati Bili što su Dalmatini Nižnji«, »Črni Latini«) možda bi neupućenom čitatelju bili nejasni ili mu ne bi ništa značili – no izostavljanjem ovih etnonima eskivira se i izjednačavanje Hrvata s »Dalmatinima«, a Bizantinaca–Romeja s Latinima.⁶⁹

Ove dvojbe usuđujemo se ovdje tek naznačiti; pretresat će ih istraživači koji se budu pitali kako je to bilo biti obrazovani plemić, Dalmatinac, Splitsanin Marulićeva doba; koji je bio horizont takva čovjeka, kakav je mogao biti profil njegovih zebnji, lojalnosti i želja.

6.2. Sveto pismo u *Regum gesta*

Posebna skupina Marulićevih prevodilačkih intervencija u *Regum gesta* stoji na razmeđi stvarnih i stilskih izmjena. To su intervencije u opisu smrti kralja Zvonimira, odakle Marulić sustavno eliminira biblijske citate i usporedbe kojima obiluje hrvatski predložak. Donosimo opet mjesta *Hrvatske kronike* paralelno s Marulićevim izmjenama.

je preveo uobičajenim riječima, koje više označavaju pokrajine«, tako rješenje *Valachiam, Dalmatiam, Croatiamque* komentira Lučić, nav. dj. (bilj. 1), str. 444.

⁶⁸ T. Živković kritizira Marulića: »Gornja Dalmacija je Marulićevom greškom postala Hrvatska. Srednjovekovna dalmatinska Hrvatska nalazila se u Donjoj Dalmaciji« *Gesta*, sv. 2, str. 102, bilj. 377.

⁶⁹ Črnčić, nav. dj. (u bilj. 8), smatrao je da je Marulić, kad je »Črne Latine« zamijenio Italijom, »po krivu pomislio«. Takvo tumačenje je jednostavno, ali možda ne iscrpljuje sve mogućnosti.

I zemlja Zvonimirova biše obilna svakom raskošom, ni se nikogar bojaše, ni jim nitkore mogaše nauditi, razmi gnjiv gospodina Boga, koji dojde svrhu ostatka njih, kako Pismo govori: »Oci zobaše kiselo groždje, a sinovom zubi utruše«.

da oni Bogom kleti počese kričati i vikati na svetoga kralja tužeći se i vapijući jednim glasom, kako na Isukrsta Židove

I tako počese upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: »Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine«.

I bi kako Pismo govori, da »zli teg zlu plaću čeka«. I biše za svoj teg plaćeni oni prokleti i nevirni Hrvati krozi griha, zašto pogubiše svoga dobrog gospodina kralja Zvonimira kako Židiji gospodina Isukrsta. I tako prokleti Židiji inim služe, ne imajući ni oni od svoga jezika gospodina.

Sed, ut fit, luxuria in superbiam uerti coepit, in summum usque scelus erupturam, quod ex sequenti modo patebit narratione uerumque esse constabit. (21)

uerum etiam in regem suum insurgentes magno tumultu et uociferatione conquesti sunt (23)

Marulić izostavlja.

Ex illo ad hanc usque diem isthęc maledictio tam certum euentum habuit ut non ab irato prolatum quod tunc dixit crediderim, sed a uate pręnunciatum, Deo uolente palam fieri quanto grauius luituri erant supplicium criminis autores, si sic posterı quoque eorum essent afficiendi. (23)

Kako ideju Božjega gnjeva, tako i poznatu biblijsku izreku o kiselom grožđu (*Jr* 31,29; *Ez* 18,2) Marulić zamjenjuje moralističkom tezom o raskoši koja dovodi do oholosti i zločina. Ne spominje, međutim, Božji utjecaj. Naznaku Božjeg upletanja i (vrlo apstraktnu) parafrazu izreke o kiselom grožđu susrest ćemo tek u posljednjem gore citiranom odlomku. Usporedbe Zvonimira i Hrvata s Kristom i Židovima Marulić pak dosljedno izostavlja.

Čitano modernim očima, to izbjegavanje antisemitskog tona može se činiti posebno važnim. Iz perspektive Marulićeva doba – točnije, ostalih Marulićevih teoloških tekstova – možda je uočljivije da se ovakvom preoblikom onemogućava čitanje Zvonimira kao Krista (i, posljedično, Hrvata).

ta kao »prokletih Žudija«).⁷⁰ Vrijedi zamijetiti i da Marulić, kad priču o Zvonimiru ipak interpretira u ne-doslovnom, duhovnom smislu, poseže za tropološkim tumačenjem, te kaznu Hrvata dešifrira kao *moralističku* pouku. »Nevirni Hrvati« nisu ekvivalent novozavjetnih Židova, već arhetip svakog teškog grešnika.

Ali treba uzeti u obzir i treće moguće objašnjenje preoblike: za pravoga znalca Biblije možda su asocijacije *Hrvatske kronike* naprosto nedovoljno precizne. Ispitivanje biblijskog konteksta pokazuje da je izreka o kiselom grožđu svojevrsno strano tijelo i kod Jeremije i kod Ezekijela, da i Biblija citira poslovicu.⁷¹ Ne »viču« Židovi o Kristu »bolje da jedan čovjek umre za narod, nego da sav narod propadne«, nego im to govori Kajfa (Iv 11,50) – ono što oni viču jest »Ne toga, nego Barabu!« (Iv 18,39). Napokon, mada se riječi »zli teg zlu plaću čeka« izrijekom navode kao ono što »pismo govori«, Biblija kakvu mi poznajemo sadrži tek približan ekvivalent.⁷²

6.3. Elegantniji od izvornika

Prihvativši Papalićevu molbu da prevede *Hrvatsku kroniku* na latinski, Marulić se suočio s još jednim problemom. Nije bilo dovoljno riješiti nelogičnosti, historiografske nejasnoće, sumnjive biblijske navode i aluzije. *Hrvatska kronika*, onako kako je napisana, bila je jednostavno neprenosiva na književni standard Marulićeva doba, na humanistički latinski. Doslovan bi prijevod međunarodnoj renesansnoj publici zvučao barbarski, ona bi ga primila slično kao što je jedanaest stoljeća ranije Aurelije Augustin (budući sveti Augustin) u svojim prvim susretima doživio rane kršćanske tekstove: [*Scriptura sancta*] *visa est mihi indigna, quam Tullianae dignitati compararem* (Conf. 3,5).

⁷⁰ Odustajući od izjednačavanja dobrog kralja s Kristom, Marulić bi mogao biti u suprotnosti s tradicijom srednjovjekovnih *gesta* kako je vidi npr. Tibor Živković, *Gesta*, sv. 2, str. 223.

⁷¹ Jr 31,29: »U one dane neće se više govoriti: 'Oci jedoše kiselo grožđe, a sinovima zubi trnu.'« – Ez 18,2: »Što vam je te o Izraelu ponavljate poslovicu: 'Oci jedoše kiselo grožđe, sinovima trnu zubi!'«

⁷² Npr. Job 4,8: »nesrećom tko ore i nevolju sije, nju će i požeti«.

»Barbarstvo« *Hrvatske kronike* nije se dalo ublažiti samo odabirom riječi; valjalo je preurediti i strukturu rečenice i strukturu pripovijedanja. Upravo je tu Marulić, kao što je sam istakao, dosljedno »rezao« – drastično sažimajući i ekonomizirajući – ali i dodavao, amplificirao.

Evo nekoliko primjera strukturalnih sažimanja i dodavanja, uz kratak komentar. Razlike *Hrvatske kronike* i *Regum gesta* istaknute su kurzivom.

Totila i Stroil *a tada uzgovoriše oni dva: »Pomislino kako s pomoćju brata kralja Brisa i mi da bismo gospodstvo i visoko ime dobili«*. I tako *sa svitom i s voljom* kralja Brisa, brata svoga, skupista vojsku utom veliku *i pojdsta od svoje didine*. I najprvo pridosta na kraljevstvo ugarsko

Igitur Totila et Stroilus, cum a fratre Brisso subsidia impetrassent, ingen-
tes equitum peditumque copias se-
cum trahentes *Occidentis regna inu-
asere*. Et primo quidem infestis ar-
mis Pannoniam aggressi (1)

Pripovijedanje *Hrvatske kronike* više sličí usmenoj književnosti: opširno je, konstruirano parataktički. Marulić izostavlja »motivaciju« postupa Totile i Stroila (koja je za njegova čitatelja lako dokučiva) i upravni govor. Brisovo se odobrenje u *Regum gesta* tek implicira izrazom *subsidia impetrassent* (*subsidium* je precizan termin kakvim autor *Hrvatske kronike*, po svemu sudeći, ne raspolaže). Mijenja se i očiste: napuštanje djedovine postaje provala u *Occidentis regna*.⁷³

I osta na misto njegovo sin u kraljevstvo, *komu biše ime* Tolimir. I u vrijeme njegova kraljevstva prista u veselju sva zemlja. *I imi sinove i umri* kraljevavši lit jedannadesete.

successit Tolimerus filius. Quo regnante *nihil contigit turbulentum; ocium et pax erat, ab armis quies*. Vndecim regnavit annos. (14)

Regum gesta izostavljaju podatak o Tolimirovim sinovima, nebitan za pripovijedanje; nasuprot tome, motiv »zemlje u veselju« Marulić razvija u karakterističan niz kratkih rečeničnih članaka, precizirajući »veselje« kao »odsutnost rata«.⁷⁴

⁷³ Izraz *equitum peditumque copię* kao ekvivalent za »vojsku utom veliku« pripada historiografskom diskurzu antičkog Rima; v. niže, bilj. 84.

⁷⁴ Neke paralele iz drugih Marulićevih latinskih djela: *Instit.* 4,10: *Neque enim peccatorem ita delectant quies et ocium et delicię ut uere poenitentem labor, sollicitudo uiteque asperitas*; *Euang.* 4,8: *uita quoque defuncti eo descendunt, ubi*

I Seislav, proklet od Boga, videći da otac njegov ubiže u more, vrati se i uze zemlju i poče na očevo misto kraljevati.

Interim impius Seislauius fugato patre regnum possedit donec Deo ulciscente hostili manu (ut monstrabimus) interemptus poenas daret. (18)

Dok se *Hrvatska kronika* referira na prethodno ispričana zbivanja (Radoslavov bijeg na otočić), Marulić poseže za složenijim pripovjednim postupkom, za prolepsom. K tome *in parenthesi* progovara u prvome licu pripovjedača učitelja. Sama je pak prolepsa svojevrsan prepjev onoga »proklet od Boga« iz predloška.⁷⁵

zašto rečeni mimo sve ine pse *cića* *dobrote* ovuj vižlicu ljubljase.

[Pallussam] enim præ ceteris omnibus uenaticis canibus domino gratam esse nouerat quoniam et narium sagacitate et corporis decore ceteris præstabat. (18)

Neodređeno »cića dobrote« iz *Hrvatske kronike* Marulić, o čijoj iskrenoj ljubavi prema životinjama, osobito psima, svjedoče i njegovi stihovi, proširuje u kratak opis, pritom sročan Senekininim formulacijama.⁷⁶

I osta kraljem Zvonimir, koji poč-
teni kralj, sin dobroga spomenutja
(kralja Krišimira), poče crikve ve-
oma čtovati i ljubiti. I poče dobre
pomagati, a progoniti zale. I bi od

in demortui locum suffectus est filius Zuonimerus, animi ornamentis ac religione nemini superiorum regum postponendus, equi ac legum præcipuus obseruator et proinde

nulla est quies, nullum ocium, sed assiduus labor, sempiternus horror, supplicia nunquam finienda; Quinqu. parab. 20: Erat metropolis nominatissima, Irenen uocabant, in qua cum summa animorum tranquillitate degebatur. Nihil discors, nihil turbulentum aderat; Vlt. iudic. 5: In hoc regno inter sanctos perpetua erit pax, semper ardens charitas, inenarrabilis letitia, quies perennis; LS 163,79-80: Illo ubi leta salus, pax candida, uita perennis, / Et sine lite quies, et sine nocte dies.

⁷⁵ Božja osveta, izrečena upravo sintagmom *Deo* (ili *Domino*) *ulciscente*, Marulićeva je gotovo opsesivna tema. Susrećemo je u *Vir. ill.* (četiri puta), *Instit.* (najmanje šest puta), *Epist. ad Adr.* (jednom), *Euang.* (pet puta).

⁷⁶ Ljubav prema životinjama: Novaković, nav. dj. (bilj. 19), str. 68; LS 161, 162, 165. Senekine formulacije: *Ben. 2,29,1: sagacitate nos narium canes vincant; Sen. Phaed. 378: tenerque nitidi corporis cecidit decor* (usp. i Tac. *H. 1,7: ipsa aetas Galbae inrisui ac fastidio erat adsuetis iuventae Neronis et imperatores forma ac decore corporis, ut est mos vulgi, comparantibus*). Usput, o odličnom njuhu pasa (na otoku Rodu) pisao je sličnim riječima i Koriolan Cipiko, *Petri Mocenici imperatoris gesta*, 1: *Hic mira de canum sagacitate ac solertia narrantur.*

svih dobrih poljubljen, a od zalih ne-
navijen, jere ne mogaše zla viditi. I
tako ne biše on za Hrvate, zašto oni
ne će biti dobrotom dobiti, da bolji
su pod strahom. I za dobroga kralja
Zvonimira biše vesela sva zemlja

pessimo cuique maxime inuisus. Eo
regnante prospere inoffenseque suc-
cedebant omnia (21)

Hrvatska kronika ponavlja i izlaže prilično nesređeno; Marulić sistematizira. »Počteni« i »crikve ljubeći« spaja u *animi ornamentis ac religione*; sažimlje »osta kraljem... sin... kralja Krišimira« u *in demortui locum suffectus est filius*. Dodaje analepsu, uspoređujući Zvonimira s prethodnim kraljevima, a njegovo poštenje amplificira aluzijom na rimsko *aequi bonique*.⁷⁷ Jednostavno, »usmeno« parataktičko nizanje i ovdje je preoblikovano u kompleksniji uzročno-posljedični slijed. Završetak prve rečenice formalno jest parataksa, ali Zvonimirova omrznutost kod loših uvedena je prilogom s posljedičnim značenjem (*proinde*, »stoga«).

6.4. *Auctores*

Regum gesta sofisticiranijima – renesansni bi humanisti rekli »elegantnijima« – čine i sintagme zapažene kod antičkih rimskih autora, posebno povjesničara.⁷⁸

Povjesničari

Neke su od takvih sintagmi konvencionalni gradivni elementi latinskoga književnog izraza, npr. »ratna« metonimija *aequo* (ili *dubio*) *Marte* (*Regum gesta* 1, 10, 13, a u korpusu rimske književnosti od Livija, Cezara,

⁷⁷ Marulićeva jezična praksa – usprkos onome što smo rekli u 6.2 – sugerira Zvonimirovu bliskost svecima; Marulić piše i *Bernardus abbas et ipse præcipuus uigiliarum obseruator* (*Instit.* 1,10), te *Scripturarum præcipuus illustrator Hieronymus noster* (*Euang.* 7,7). Tek se jednom čita slična konstrukcija s negativnim konotacijama: *Adadezer præcipuus separator interpretatur* (*Tropol. expos.* 8).

⁷⁸ O povjesničarima za koje pouzdano znamo da ih je Marulić čitao, budući da su se nalazili u njegovoj biblioteci, v. Bratislav Lučin, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, *Colloquia Maruliana* VI, Split 1997, str. 170-201. Odjeci antičkih poganskih i kršćanskih pisaca u *Regum gesta* istraživani su pomoću digitalnih korpusa *Bibliotheca Teubneriana Latina*, 2. ed., München – Turnhout 2002. i *CLCLT-2 CETEDOC library of Christian Latin texts*, Turnhout 1994.

Kurcija, Lukana i kasnije), stručne vojne fraze poput *aciem educere*, *acies inclinari*, *in procinctu stare*, livijevski izrazi *fusi fugatique*, *subitario milite*, *procursationes* (sve *Regum gesta* 1-2).

Na druge odjeke ukazuju tek potanja istraživanja. Pokazat ćemo to na dvjema rečenicama iz prvog odjeljka *Regum gesta*.

Erat Gothorum gens inquieta, uaga, absque legibus, aspera et bellicosa.⁷⁹

U Justinovu *Sažetku »Filipove povijesti«* novopridošli barbarski narod opisan je sličnim nizom atributa:⁸⁰

gens aspera, audax, bellicosa, quae prima post Herculem, cui ea res virtutis admirationem et immortalitatis fidem dedit, Alpium invicta iuga et frigore intractabilia loca transcendit. (M. Iunian(i)us Iustinus, *Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, 24,4,2)

Gens aspera čitamo kod povjesničara (i antikvara) Kurcija Rufa, Valerija Maksima (7,3,6), već spomenutog Justina (2,3,7), Amijana Marcelina i Julija Kapitolina (jednog od navodnih autora povjesnice *Historia Augusta*).⁸¹ *Gens inquieta* nalazimo pak kod Livija.⁸²

⁷⁹ Stilska se razina *Regum gesta* uočava i u usporedbi s latinskom redakcijom *Ljetopisa popa Dukljanina*, koja na ekvivalentnom mjestu ima ovako: *exiit quoque gens a septentrionali plaga, quae Gothi nominabantur, gens ferox et indomita*.

⁸⁰ Mada je Justinov *Sažetak* bio do 1510. priređivan sedam puta, a tiskan u još više izdanja, vrijedi upozoriti na izdanje *Justini et L. Flori Epithome* tiskano u Mlecima 1475 (ponovljeno 1510). Tu je, naime, Justina priredio i pogovorom popratio još jedan Maruliću važan autor, Marco Antonio Coccio Sabellico, i to *ita ut Sabellicus primus Justinum critica ratione recensuisse dici possit: Justinus, Marcus Iunianus; N. E. Lemaire (ur.). Justini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio libri XLIV*. Parisiis 1823, str. 12.

⁸¹ Ovim se izrazom koriste i pjesnici: Vergilije (A. 5,730), Lukan (3,266), Stacije (u *Tebaidi*) i Priscijan (stihovani prijevod *Opisa Zemlje*). Od kršćanskih autora sintagmu imaju Ambrozije (*De off.* 2,3,8,54), Verekund iz Junke u *Komentararu starozavjetnih kantika* (*In cant. Habacuc*, 5), te Izidor Seviljski, 9,2,132.

⁸² ... *ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta aduentu Romanorum fidem mutaret* (Liv. 31,28,6). Nešto drugačiju formulaciju, *ex gente hominum inquietissima*, ima i Flavije Vopisk, još jedan pisac *Historije Auguste* (*Hist. Aug.* 29,7,1).

Sljedeća rečenica *Regum gesta* glasi ovako:

Igitur Totila et Stroilus, cum a fratre Brisso subsidia impetrassent, ingentes equitum peditumque copias secum trahentes Occidentis regna inuasere.⁸³

Equitum peditumque copiae standardan je izraz rimske historiografije. I *ingentes copiae*, na prvi pogled ne posebno izrazita sintagma, susreće se isključivo kod povjesničara i antikvara.⁸⁴ Napokon, sveza *copias trahens* potvrđena je u korpusu antičke književnosti samo dvaput, od čega samo jednom u ovakvome, vojnom, kontekstu – u Hanibalovu govoru Kartažanima kod Valerija Maksima:⁸⁵

»consulit uos« inquit »Hannibal, cum dux Romanorum magnas secum maritimas trahens copias aduenerit, an cum eo configere debeat«. (Val. Max. 7,3,7)

Ove paralele ne želim tumačiti ni mehanički ni »preinterpretativno«. Ne mislim da je Marulić, prevodeći *Hrvatsku kroniku*, pisao pedantno i antikvarski, uz otvoren rječnik ili thesaurus, birajući za svaku misao *vocabula historicorum*. Jednako tako ne mislim ni da je u Totili i Stroilu prepoznao Hanibala, u Konstantinu-Ćirilu Numićanina Masivu. Radi se o tome da je preduvjet kreativnosti Marulićeva latinитета – medija renesansnoga humanizma – potpuno, dubinsko *asimiliranje* lektire. Autore iz svoje knjižnice Marulić je morao čitati toliko pomno da su postali dio njega, usvajao bi ih do te mjere da su njihove riječi postale neodvojive od njihovih pojmova i ideja. Takva se *copia verborum* pritom – svjedoče *Regum gesta* – raspoređivala tematski i žanrovski. Kada bi Marulić naumio pisati povjesnicu na latinskom, riječi i fraze Justina, Kurcija Rufa, Valerija Maksima,

⁸³ Latinska redakcija *Ljetopisa*: *Totilla vero et Ostrolyllus, ut sibi magnum nomen facerent, consilio et voluntate primogeniti fratris congregantes exercitum magnum valde et fortem exierunt de terra sua et venientes debellaverunt Pannoniam provinciam, et bellando obtinuerunt eam.*

⁸⁴ *Equitum peditumque copiae* kod Livija čitamo jedanaest puta, u Cezarovim djelima dvaput, po jednom u jednom Pompejevu pismu (u Ciceronovoj zbirci *Pisma Atiku, ad Att.* 8,12C) i kod Kurcija. *Ingentes copiae* nalaze se četiri puta kod Livija i jednom u periohi njegove 98. knjige, dvaput kod Valerija Maksima, dvaput kod Aula Gelija (jednom u citatu analista Klaudija Kvadrigarija), čak devet puta u Eutropijevu *Kratkom prikazu povijesti od osnutka Rima* te jednom u Makrobijevim *Saturnelijama*.

⁸⁵ Nevojnička je potvrda u Marcijalovu epigramu 3,47,5-6: *plena Bassus ibat in raeda, / omnis beati copias trahens ruris.*

Livija i Tacita dolazile bi mu same od sebe, jer su bile *jedine riječi i fraze kojima se moglo pripovijedati o povijesti*.

Patristika

Tematska konfiguracija Marulićeve *copia verborum* – određeni su sadržaji povezani s određenim izrazima – potvrđena je i usporedbama s latinskom patrističkom književnošću: paralele s riječima otaca zapažamo tamo gdje se dotiču kršćanske teme.

Kršćanske mučenike za kraljeva nakon Bladina Marulić je okarakterizirao ovako: *quibus fides uita charior erat, omnia extrema perpeti malebant quam gentilitatis erroribus implicari* (*Regum gesta* 5).

Izraz *extrema perpeti* kod antičkih poganskih autora (u korpusu *BTL*) potvrđen je samo jednom, ima ga Amijan Marcelin. U korpusu crkvenih otaca (*CETEDOC*) također je samo jedna potvrda, u *Kronikama* Sulpicija Severa. I izrazom i sadržajem *Regum gesta* su bliža Sulpiciju Severu.⁸⁶ – *Omnia perpeti*, s druge strane, ima osam potvrda u korpusu antičke poganske književnosti; najpoznatija potječe iz Horacijeva stiha.⁸⁷ Kombinacija *omnia extrema perpeti malebant* pokazuje pak kako Marulićevo pamćenje amalgamira poganske i kršćanske izričaje.⁸⁸

Daljnji dojmliiv izraz u ovoj karakterizaciji, *gentilitatis erroribus implicari*, opet je amalgam. *Erroribus implicari* susreće se tripot kod poganskih autora (kod Cicerona, Valerija Flaka te u Auzonijevim *Versus paschales*), a 36 puta kod kršćanskih pisaca (izraz imaju Origen, osobito često

⁸⁶ Am. Marc. 26,6,12: *aleam periculorum omnium iecit abrupte et extrema iam perpeti nequaquam timens*; Sulp. Sev. *Chron.* 1,44: *sed tam iniustus conditionibus extrema perpeti satius uisum*. Sulpicijeva je fraza u kontekstu koji je mogao privući Marulićevu pažnju – u pripovijedanju o sirijskoj opsadi grada Samarije, u kojem je i Ahab, kralj Izraela (*I Kr* 20).

⁸⁷ Hor. C. 1,3,25: *audax omnia perpeti / gens humana ruit per vetitum nefas*. Istu sintagmu čitamo još jednom kod Cezara, dvaput kod Cicerona, po jednom kod Kurcija Rufa, Plinija Starijeg, Frontona (u pismu Marka Aurelija) i Makrobija.

⁸⁸ U računalno pretraživu dijelu Marulićeva korpusa slične su sintagme upotrijebljene još četiri puta, jednom u *Instit.* 4,8 (*certum sibi esse omnia prius extrema perpeti quam fallere fidem illi datam*, o svetoj Eufraziji); tripot u *Euang.*: 4,10: *omnia prius aduersa perpeti malle quam Dei mandatum preuaricari*; 6,3: *Omnia extrema perpeti malebant quam Domino semel promissam amittere uirginitatem*. 6,24: *Parati simus omnia supplicia, omne mortis genus perpeti prius quam Deo peccare*.

Augustin – 19 puta – potom Kvodvultdeus, Sulpicije Sever, Prosper Akvitanac, Kalcidije, Kasiodor, Izidor, Lav Veliki, Grgur Veliki). *Gentilitas* u značenju »poganstvo« isključivo je kršćanski izraz; *gentilitatis errores* nalazimo 26 puta u patrističkom korpusu.⁸⁹

Zapažamo još nekoliko vrsta odjeka kršćanskog latiniteta. Neke bismo sintagme prepoznali kao kršćanske i po vlastitom čitalačkom iskustvu, bez oklijevanja i bez upućivanja na nekog konkretnog autora. Takve su *apostolica auctoritas*, *pontificalis auctoritas*, *sacro chrismate delibari*.⁹⁰ Druge se u poganskoj književnosti susreću na uočljivom mjestu, tj. kod uglednoga autora – ponajviše kod Cicerona – ali su učestalije u patrističkim djelima: *religionem suscipere*, *religio fidesque*.⁹¹ Treću pak skupinu čine izrazi koji su prisutni i u poganskoj rimskoj književnosti, ali se nakon ispitivanja korpusa pokazuju i učestalijim i karakterističnijim za otački latinitet: *pristina libertas*, *apprime eruditus*, *lauacro purificare*.⁹² Napokon,

⁸⁹ Kod Ambrozija, Origena, Maksima Torinskog, Augustina; tripot kod Sulpicija Severa, pri čemu je *Vita S. Martini* 17,3 vrlo blizu Marulićevoj formulaciji: *Nam Taetradius eo tempore adhuc gentilitatis errore implicitus tenebatur*. – tripot i kod Jeronima, jednom kod Maksimina, četiri puta u Primazijevu *Komentar*u *Apokalipse*, jednom kod Izidora Seviljskog, tripot kod Bede, dvaput kod Lava Velikog, četiri puta kod Grgura Velikog. – Izraz nalazimo jednom kod Tome Arhidakona (3,2) i još dvaput kod Marulića (*Instit.* 2,2 i 4,8).

⁹⁰ Valja ipak napomenuti da se, suprotno očekivanju, *apostolica auctoritas*, uz oko 165 pojava u korpusu *CETEDOC*, jednom susreće i u korpusu *BTL*, kod Virgija Gramatičara; *pontificalis auctoritas* ima šest puta *CETEDOC* (kod Tertulijana, Ruricija biskupa Limogesa, Bede i Enodija), a sintagmu čitamo i dvaput u korpusu *BTL*, jednom kod Cicerona, jednom kod Makrobija.

⁹¹ *Religionem suscipere* u korpusu *BTL* javlja se četiri puta kod Cicerona; *CETEDOC* sintagmu bilježi dvanaestak puta (kod Arnobija, Aponija, Pseudo-Jeronima, Augustina, Hilarija iz Poitiersa, Sulpicija Severa, Vinka Lerinskog, Kasiodora, Lava Velikog). *Religio fidesque* – u varijantama *religio et fides*, *religio ac fides* – *BTL* sadrži dvadesetak puta, od čega 12 puta kod Cicerona (te kod Fedra, Kvintilijana, u pismu Marka Aurelija Frontonu). *CETEDOC* ovakvu sintagmu ima preko stotinu puta.

⁹² *Pristina libertas* čitamo tripot u *BTL* (kod Cicerona, Flora i Justina), a 17 puta u korpusu *CETEDOC* – kod Aponija, Euzebija, Origena, Petra Krisologa, u pismima Augustinu i kod samog Augustina, kod Ivana Kasijana, kod Jeronima (pet puta), Verekunda iz Junke, Grgura Velikog. – Nešto slično izrazu *apprime eruditus* javlja se u korpusu *BTL* samo jednom, kod Varona (*R. R.* 3,2,17: *L. Abucius, homo, ut scitis, appprime doctus*); *CETEDOC* ima šest sličnih pojava, kod Euzebija, Augustina, i četiri puta kod Jeronima. Sam je Marulić, pokazuje računalno pretraživ dio njegova opusa, izraz upotrebio tri puta u *Instit.* (1,1: *Germanus*

neke su sintagme u poganskoj književnosti isključivo poetska *iunctura verborum*, dok ih kršćanski pisci koriste i u prozi: *animam exhalauit, prostratus iacere, grauis ac molestus*.⁹³

Poezija

Za neke izraze *Regum gesta* paralele nalazimo isključivo u poeziji, i to poganskoj. *Odorisequa canis*, kako je opisana Paluša (*Regum gesta* 18), u korpusima rimske poganske i kršćanske književnosti bilježi se samo na jednom mjestu, u stihu pjesnika Levija (možda oko 80. p. n. e), citiranom kod dvojice gramatičara, Terencijana Maura i Aftonija (pseudo-Marija Viktorina): *derige odorisequos ad certa cubilia canes* (Laeuius frg. 32, dubium).⁹⁴ – *Imbellis cervus* s kojim je uspoređen kralj Dmitar Zvonimir (*Regum gesta* 23: *quem non aliter furibundi circumstetere quam cum rabi-*

Antisiodorensis, Burgundię prefectus ingenuisque artibus apprime eruditus; 2,10: *Basilius ille Magnus, cum esset gentilis et bonarum artium apprime eruditus*; 4,1: *Fuit enim [Eadmundus, Cantuariensis archiepiscopus] doctor egregius, disciplinis diuinis apprime eruditus*). Izraz čitamo jednom i u inkunabuli Jurja Dragišića, u nadgrobnom govoru za Junija Đorđića 17. veljače 1499: *qui et humanis et divinis litteris apprime eruditus es*. – (*Lauacro purificare* u korpusu *BTL* nalazi se samo jednom kod Apuleja *Met.* 11,1: *alacer exurgo meque protinus purificandi studio marino lauacro trado*), ali devet puta ima ga *CETEDOC* (dvaput Origen, Maksim Torinski, Augustin, Grgur iz Iliberije, anonimni komentator Ivanova evanđelja, Izidor i Beda).

⁹³ *Animam exhalauit*: u *BTL* osam pojavnica (triput kod Ovidija, jednom kod Juvenala, ali i tri puta u prozi povjesničara Amijana Marcelina; posljednja je pojava u Priscijanovu citatu Juvenala), a *CETEDOC* ima četiri (Tertulijan, Augustin, Klaudijan Mamert, *Vulgata Lam.* 2,12). – *Prostratus iacere*: četiri puta *BTL* (od pjesnika, kod Lukrecija i Silija Italika; u Ciceronovu drugom govoru protiv Katiline i u Apulejevim *Metamorfozama*), a 29 puta u korpusu *CETEDOC* (kod Ciprijana, Firmika Materna, Euzebija iz Vercellija, Rufina, kod Augustina četiri puta, kod Ivana Kasijana, Verekunda iz Junke, Kasiodora, Cezarija iz Arlesa, Prudencija, Paulina iz Périgueuxa, deset puta kod Grgura Velikog te kod Benedikta iz Nursije). – *Grauis ac molestus*: *BTL* pet puta: kod Cicerona i Seneke, u Prijapskim pjesmama i Marcijalovim epigramima, te u Harizijevu popisu Ciceronovih sinonima. *CETEDOC* bilježi osam pojavnica: kod Ambrozija, Augustina (šest puta), Asterija iz Ansedune.

⁹⁴ U računalnom korpusu poezije talijanskih latinista od srednjeg vijeka do prve polovice *Cinquecenta* (Paolo Mastandrea, Manlio Pastore Stocchi, Roberta Cervani, Alberto Cavarzere (ur.), *Poeti d'Italia in lingua latina: tra medioevo e rinascimento*, 2009. Mrežno dostupna zbirka. Pristupljeno 19. listopada 2009,

di uenatorum canes imbellem ceruum) javlja se samo dvaput u korpusu rimske poganske književnosti, oba puta u poeziji, oba puta u pluralu, kao *imbelles cervi*. Jednom se spominje u Vergilijevim *Georgikama*, u blizini »ljutih pasa« (G. 3,263-4):

quid lynces Bacchi variae et genus acre luporum
atque canum? quid quae inbelles dant proelia cervi?

drugi put u Petronijevim stihovima, uz glagol s prefiksom *circum*: *seu magis imbelles libuit circumdare cervos* (c. 33,9).

S leksičkom varijacijom motiv »neratobornih jelena« – odnosno »košuta« – preuzima Marcijal (13,94,2):

Dente timetur aper, defendunt cornua cervum:
imbelles dammae quid nisi praeda sumus?

Marcijala citiraju kršćanski pisci Izidor (12,1,22) i Beda Časni (*Expositio actuum apostolorum* 9), ali samostalne upotrebe ove sintagme u latinskoj patrističkoj literaturi korpusa *CETEDOC* nema.

Na Marcijala pak ukazuje odjek u opisu kralja Seislava, kojeg je supruga Udislavova dala unakaziti, *naribus auribusque truncari* (*Regum gesta* 18). Slično izražen motiv sramotnog unakazivanja nalazimo, doduše, već u epskim opisima,⁹⁵ no ipak se najbližim Marulićevu izričaju (već i zbog redoslijeda *naribus auribusque*) čini jedan prilično drastičan Marcijalov epigram:⁹⁶

<www.mqdq.it/mqdq/poetiditalia/>) nalazimo također samo jednu pojavu ovog izraza, kod pjesnika Giovannija Darcija (Venosa oko 1510 – Pariz, nakon 1554), u poemu *Canes* (189-191): *Sunt et odorisequa celebres indagine, solis / Naribus insuetos investigare recessus, / Secretosque ferae docti deprendere calles.*

⁹⁵ *Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora, / ora manusque ambas, populataque tempora raptis / auribus et truncas inhoneste volnere naris* (Verg. A. 6,492-4); *iam lacerae nares foedataque lumina morsu, / iam truncum raptis caput auribus, ipsaque diris / frons depasta modis, et sanguine abundat hiatus.* (Sil. It. 6,47-9). Također i u prozi Kurcijeve povjesnice: *Et Alexander Oxathren, fratrem Darei, quem inter corporis custodes habebat, propius iussit accedere tradique Bessum ei, ut cruci adfixum mutilatis auribus naribusque sagittis configerent barbari adservarentque corpus, ut ne aves quidem contingerent.* (Curt. 7,5,40)

⁹⁶ »Odrezane uši«, bez spominjanja nosnica, nalazimo i kod Josipa Flavija: *siquidem superatus proelio Parthis Euphraten transgredientibus captus et Antigono Aristoboli filio in potestatem datus truncatis quoque auribus nec sic quidem aerumnae miserabilis inpleuit acerbitem* (Flav. Ios. *Hegesippi Hist.* 2,6), te u

Foedasti miserum, marite, moechum,
et se, qui fuerant prius, requirunt
trunci naribus auribusque vultus.

(Mart. 2,83)

Granični je slučaj ovakve upotrebe poetske fraze izraz *ferocia mentis* (također u opisu smrti kralja Zvonimira, *Regum gesta* 23). U korpusu rimske književnosti nalazimo je, naime, na obilježenu mjestu – u klauzulama Ovidiji pripisivane didaktičke pjesme »O ribarstvu« (*Halieutica*):

aut vani quatiunt semper lymphata timores
aut trahit in praeceps non sana ferocia mentis:
(Ov. *Halieut.* 48-9)

foedus Lucanis provolvitur ursus ab antris,
quid nisi pondus iners stolidaeque ferocia mentis.
(ibid. 57-8)

Izričaj nalazimo dvaput i u prozi crkvenih otaca.⁹⁷ No, da je Marulić *ferocia mentis* shvaćao prvenstveno kao pjesnički izraz, valja pretpostavljati po sličnoj sintagmi u Davidijadi:

Immodico moderare animo mentemque ferocem
Refrenans melius florenti consule uite
(*Dauid.* 1,415)

7. *REGVM GESTA* UNUTAR MARULIĆEVA OPUSA

Regum gesta pripadaju korpusu Marulićevih prijevoda. Usporediva su, dakle, s prepjevima Dantea i Petrarke (*Vergine bella*, soneti 99 i 365), s parafrazom Venancija Fortunata *Od uskarsa Isusova*, Katonovih distiha, te Pseudo-Senekina *De remediis fortuitorum*, kao i sa samoprepjevom *Karstjanin Isukarsta propetoga gledajući pita...* i s *Naslidovan'jem*. No svi su

Jeronimovu pismu: *praecipitur sacerdotibus [...] ut nulla debilitate insignes sint, ne truncis auribus, laeso oculo, simis naribus, claudo pede, cutis colore mutato, quae omnia referuntur ad animae uitia* (Hier. *Ep.* 64,2).

⁹⁷ Hier. *Comm. Isaia* 17,62: *si enim ille mentis ferociam assidua imprecatione deposuit, quanto magis pater caelestis bona dabit petentibus se?* – Cassiod. *Expos. psalm*, 103: *His obstinati Iudaei merito comparantur, qui ferocia mentis et callosa fatuitate durati sunt, nec satiari cito poculis uitalibus acquiescunt.*

ti prijevodi i *drugačiji* od *Regum gesta*. Prepjevima Dantea i *Vergine bella* ishodišni je jezik talijanski, a ciljni latinski. Petrarkini su soneti prepjevani s talijanskog na hrvatski. Parafrazi Fortunata, Katona i Pseudo-Seneke, samoprepjevu i *Naslidovan'ju* ishodišni je jezik – upravo obratno nego u našem slučaju – latinski, a ciljni hrvatski.⁹⁸ Samo su *Naslidovan'je* i *Regum gesta* usporedivi kao Marulićevi prijevodi u prozi. No *Regum gesta* je jedini Marulićev historiografski prijevod i jedini prijevod teksta »bez« autora.

Kao historiografsko djelo u čijem su žarištu životopisi niza vladara, *Regum gesta* je moguće uspoređivati s biografijama niza biblijskih likova *Starozavjetnih ličnosti* (*De Veteris instrumenti uiris illustribus commentarius*, oko 1517-1518), ali i s prikazima vladara u *Instituciji*: ondje je, kao i u *Regum gesta*, najvažnija karakteristika kraljeva i kraljica njihov odnos prema vjeri.

U odjeljku 3. već smo naznačili daljnji mogući kontekst *Regum gesta*: promatrati ih kao plod Marulićevih interesa za starine, osobito zavičajne starine, *al pari s Tumačem uz natpise starih* (na kojem je rad okončan nekako u vrijeme kad *Regum gesta* nastaju). Vidjeli smo i da su ti zavičajni i starinarski interesi usko povezani s Dminom Papalićem, adresatom – možda i pokroviteljem – obaju djela.

Regum gesta su i autorski rad. Marulić je predložak prestilizirao, promijenio mu registar, nastojeći tekst učiniti više humanističkim. Pritom je, u skladu s vlastitim preokupacijama, pojačavao neke naglaske, stišavao druge. Nije u tekst zadirao do te mjere da bismo govorili o reinterpretaciji, ali pažljivom su oku pri usporedbi predložka i prijevoda – usporedbi koju smo ovdje mogli tek skicirati – intervencije itekako uočljive. Kod takvih tema i motiva, u prijevodu naglašenih ili potisnutih, prirodno je zapitati se: radi li se o konstantama u Marulićevu opusu, o stvarima koje ga trajno zaokupljaju ili ih trajno previđa?

Moguć je i pristup koji nadilazi granice autorskog opusa. *Regum gesta* istovremeno su srednjovjekovna kronika i humanističko historiografsko djelo. Prva nas okolnost podsjeća da nije istraživan odnos izražajnih sredstava *Regum gesta* i tzv. latinske redakcije *Ljetopisa popa Dukljani-na* (mada su interpretatori istančano raščlanjivali odnose *podataka* u dvjema redakcijama). Potonje nas pak zapažanje vodi usporedbi *Regum gesta* s drugim humanističkim povjesnicama, kako hrvatskih latinista, tako i

⁹⁸ Primjećujemo uzgred da Maruliću kao prevodiocu ciljni jezik nijednom nije talijanski.

europskih. Ruku na srce, već prema Cipikovim *Petri Mocenici imperatoris gesta* (Venecija 1477) i *Commentarii de temporibus suis* Crijevića Tubero-na (oko 1522, prvo cjelovito izdanje Frankfurt 1603) *Regum gesta* su tekst i stilski i narativno više nego skroman; no Marulićev posve ozbiljan anga-žman – činjenica da se nije ograničio na »doslovno prenošenje« hrvatskog predloška, već ga je pokušao izreći *svojom* latinštinom – jamči da uspo-ređivanje *Regum gesta* s humanističkom historiografijom neće ostati puko *miscere quadrata rotundis*.

8. NAČELA OVOG IZDANJA

Priređujući *Regum gesta* za *Sabrana djela Marka Marulića* slijedili smo načela i standarde primijenjene u kritičkom izdanju Marulićevih la-tinskih stihova, ondje detaljno i iznesene u uvodu Bratislava Lučina.⁹⁹ To znači da smo, u nedostatku autografa, Marulićev pravopis restituirali pre-ma pretežnom uzusu u autografima – koliko se sam taj uzus može uspos-taviti prema tablicama neklasičnih grafija u *Latinskim stihovima*, prema računalno pretraživim Marulićevim autografima uvrštenim u zbirku *Cro-ALa*, te prema *Marulićevu latinskom rječniku*.¹⁰⁰ Na restitucije za koje ne-ma potvrde ni u jednom od rukopisnih izvora *Regum gesta* posebno smo upozorili u kritičkom aparatu, uz kraticu *codd. et edd.* Onomastička građa (npr. slavenska imena), koja ne podliježe autorovu uzusu, već može ovi-siti o grafiji ishodišnog teksta, donesena je prema vjerojatno najstarijem prijepisu *Regum gesta*, onome u kodeksu Recanati (R). Prema istom je ko-deksu tekst i podijeljen na 24 odjeljka, a iz njega su preuzete i marginalne bilješke (usp. gore 5.6).

Interpunkcija i pisanje velikih slova provedeni su prema modernoj pra-vopisnoj normi latinskoga predloženoj u *Normae orthographicae et ortho-typicae Latinae*.¹⁰¹

⁹⁹ Marko Marulić, *Latinski stihovi*, Split 2005 (Sabrana djela Marka Marulića = *Opera omnia*, knj. 15). – Bratislav Lučin, »O ovom izdanju i o jeziku Marulićevih latinskih stihova«, isto, str. 9-42.

¹⁰⁰ Tablice: Lučin, nav. dj. (bilj. 99), str. 15-24. – Zbirka: *Croatiae auctores Latini*, Zagreb 2009. Pristupljeno 22. listopada 2009, <www.ffzg.hr/klafil/croala>. – Rječnik: Branimir Glavičić, *Marulićev latinski rječnik*, Split 1997.

¹⁰¹ Klaus Sallmann, *Normae orthographicae et orthotypicae Latinae*, Romae 1990.

U latinski tekst uvrštene su *lectiones* – inačice prijepisa – koje priređivač smatra najvjerojatnijima po smislu, čitanju rukopisa i Marulićevim jezičnim navikama. Birajući, nismo se držali jednoga prijepisa – pa ni onoga u kodeksu R – smatrajući da su svi prepisivači, uključujući i najranije, imali podjednake šanse i griješiti i ispravljati tuđe omaške. O različitim čitanjima u rukopisima izvještava kritički aparat ispod latinskog teksta, gdje se uz broj retka na stranici navodi najprije lekcija prihvaćena u tekstu, a zatim – nakon desne uglate zagrade (]) – postojeće inačice, kojih su izvori označeni siglami (vidi *Fontes lectionum* i gore 5.1). U skladu s tradicijom klasične filologije, priređivačeva tumačenja u aparatu na latinskom su, a standardni su tekstološki termini (*addidit, omisit, correxit, transposuit, codices, editiones*) skraćeni na uobičajen način. Kritički aparat u načelu ne bilježi grafijske varijante, osim kod vlastitih imena te tamo gdje su dio tekstualne inačice.

Emendirali smo konzervativno, pokušavajući vlastite zahvate u tekst svesti na najmanju moguću mjeru: u *Regum gesta* 7, gdje svi kodeksi i izdanja imaju *regionemque quę a Delminii ruinis*, predložili smo brisanje veznika *-que*,¹⁰² a uz *Regum gesta* 11 pretpostavili smo marginalnu bilješku *Rex XIV*. Emendacije su naznačene uglatim, odnosno prelomljenim zagradama i popraćene bilješkom u aparatu.

Poput kritičkog izdanja, i prijevod Vlade Rezara tumači *Regum gesta* prvenstveno s aspekta Marulićeva teksta; tumačenje *Hrvatske kronike* zadatak je izdavača *Ljetopisa popa Dukljanina*. Onomastička građa prijepisa u ovoj knjizi kroatizirana je prema obliku zatečenom kod Kaletića, ukoliko to nije značilo udaljšavanje od latinskoga izvornika. Tumač uz prijevod, koji je sastavio također V. Rezar, opet se ograničava na napomene nužne čitatelju Marulićeva teksta; čak i kada se osvrće na Kaletića, Orbinića i Šišića, ovaj tumač čini to *sub specie Maruli*, bez ambicije da se uključi u historiografske debate o *Hrvatskoj kronici*, *Ljetopisu popa Dukljanina* i njihovu odnosu prema srednjovjekovnoj hrvatskoj povijesti.

Važan dodatak izdanju *Regum gesta* čini i tekst Marulićeva predloška kako je sačuvan u Kaletićevu prijepisu; taj smo tekst stoga donijeli u prilogu, prema Mošinovu izdanju,¹⁰³ uz minimalne prilagodbe i ispravak nekoliko očitih tiskarskih grešaka.

¹⁰² Na sugestiji za emendaciju zahvaljujem B. Lučinu i V. Rezaru; potonji je pomogao i pri kolacioniranju rukopisa.

¹⁰³ *Ljetopis popa Dukljanina: latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i »Hrvatska kronika«*, priredio, napisao uvod i komentar Vladimir Mošin, Zagreb 1950.

Kritičko izdanje i paralelni prijevod *Regum gesta* za tisak je grafički pripremio sam priređivač teksta, pomoću slobodno dostupnog tipografskog računalnog programa L^AT_EX i njegova »makro paketa« za kritička izdanja *ednotes*. Autori su potonjeg paketa Christian Tapp i Uwe Lück; U. Lücku hvala na tipografskim savjetima.¹⁰⁴

Zahvaljujemo i Jakši Biliću, koji je računalno prepisao i korigirao tekst Kaletićeva prijepisa *Hrvatske kronike*, te Branku Joziću i Bratislavu Lučinu, istraživačima *Marulianuma*, bez čije bi dokumentacijske podrške, arhivskih, bibliotečnih te bibliografskih istraživanja priprema ovog izdanja bila mnogo tegobnija, ako ne i nemoguća.

NEVEN JOVANOVIĆ

¹⁰⁴ Usp. Uwe Lück, »ednotes – critical edition typesetting with LaTeX«, *TUGboat*, 24 (2003), 2, str. 224-236.